

Toimetus

Tiiu Erelt
Anu Ilus
Taima Kiisverk
Priit Pikamäe (peatoimetaja)
Virgo Saarmets
Hille Saluäär
Aime Vettik (tegevtoimetaja)
Karmen Vilms

Toimetuse aadress

Tõnismägi 5A
10119 Tallinn
Tel 620 8173

Väljaandja

Kirjastus Juura
Pärnu mnt 67A
10134 Tallinn
Tel 641 8519
Faks 641 8544
juura@juura.com
www.juura.com

Trükk

Tallinna Raamatutrükikoda

ISSN 1406-7374

SISUKORD

Krista Kerge. Ametlik viisakus ja kultuur 3

TERMINOLOOGIA

Rain Liivoja. Ratifitseerimise mõiste Eesti konstitutsiooniõiguses ja rahvusvahelises õiguses 9

Andreas Kangur. Risküsitlus – mis see veel on? 19

Heino Siigur. Tööseadused selgemaks! 32

KEELENÕUANNET

Sirje Mäearu. Mida EKI keelenõuandest küsitakse (6) 35

TÕLKIMISEST

Olavi Jaggo. Kuidas tõlkida paremini 43

Rain Liivoja ja Varro Vooglaid. Martensi Seltsist... 51

AMETLIK VIISAKUS JA KULTUUR

Viisakus on otstarbekuse kategooria. Teda määratletakse kui tavade ja ootuste süsteemi, mis kehtib ühiskonna liikmete lävimisel. Suhtluse õnnestumiseks peab partnerite käitumise looma olukohase tasakaalu ühe eesmärkide ja teise ootuste vahel. Keeleline viisakus on teatud olukorras sobiva ehk õige kõnekäitumise üks tunnuseid. Ainult teisele poolele vastuvõetav kõnetoiming suudab täita oma eesmärgi ehk osutada otstarbekaks.

Suhtluse kultuuriline eripära

Rahvad erinevad oma käitumiselt ja toimingute laadi poolest. Tekst on omakorda üks osa mingist ühiskonnale võrdlemisi tüüpilisest toimingute ahelast.¹ Näiteks eelneb ametikirjale miski, mis seda tingib, ja kiri omakorda tingib midagi – kas sõnalise vastuse või toimingut (tegevusvastuse) või mõlemad. Kummalgi juhul võib kaasneda vahepealseid toiminguid (midagi tuleb otsida, kontrollida, uurida, teha jne). Ka on vastusel tihti kaugem eesmärk, mingi järgmine toiming oma tulemusega.

Kõnekäitumine hõlmab nii teksti ja tema vormi kui ka teksti esitamise või vastuvõtu eeldusi, k.a nende märkamist ja loomist. Kultuuriti erineb mõtte eesmärgipärase sõnastamise optimaalne määr ja sobiv viis (mida ja kuidas öelda). Ühesugune pole ka suhtluskanali ja tekstiliigi valik: kas minna ise kohale või teine enda juurde kutsuda; kas helistada või kirjutada; kas samas asjas koostada teadaanne, teavitust kinnitav allkirjavorm või kiri; kellele täpselt sõnum adresseerida vms. Tekstidega käib lahutamatu kaasas teatud määral mitteverbaalseid koode: näiteks silmast silma suheldes liikumine, liigutused, näoilmed, hääle toon ja tugevus, pausid; kirja teel suheldes aga paber, kirjaliik või käekiri, teksti paigutus ja liigendus, esiletõstetud jm.

Kõnekäitumisvahendite hulka kuuluvad ka ruum ja aeg. Kultuuriti erineb füüsiline kaugus vahetu keelesuhtluse partnerite või kuulajaskonna ja esineja vahel. Erineb ka see, millise ruumi või ruumiosa me suhtluse käigus valime, kas ja kuidas selle ette valmistame. Kirjutamisel on tähtis aeg või ajastus, kirjavahetuse sammu pikkus, silmast silma aga vastuse ajastamine dialoogis. Soomlased kuulavad rahulikult teise inimese küllalt pikka monoloogit ja ootavad hetke, enne kui oma mõtteid kaaslase algatatud teemal sõnastama asuvad. Ka küsimusele vastamine sarnaneb tihti pigem küsimuse teemal mõtisklemisega. Eestlane seevastu elab vestlusele aktiivselt kaasa, noogutab, jaatab, parandab, k.a keelt, püüab teise mõtet enne jutu lõppu ära arvata, mõttekäiku sekkuda vms, et kiiresti selge tulemuseni (arusaamiseni, kokkuleppeni, eriarvamuse kinnituseeni vms) jõuda.² Ajataja laad määrab

¹ Siin ei käsitleta esteetilise eesmärgiga ehk kunstitekste, näiteks ilukirjandusproosat, luulet, teatri- ega filmitekste.

² H. Pajupuu. Eestlased ja soomlased – probleemid suhtlejad. – Keel ja Kirjandus 1997, nr 8, lk 547–550; dialooginäidetega variant on kättesaadav veebis: <http://www.eki.ee/teemad/kultuur/estfin/estfin.html>.

omalt poolt tolerantsuse teatud käitumisilmingute suhtes, nagu planeerimatus, hiline mine jms, mida me pigem taunime.

Eespool öeldut vahendab lühidalt ja huvitavalt Hille Pajupuu raamat „Kuidas kohaneda võõras kultuuris“.³ Selles tutvustatakse kultuurimõisteid eesti keele omandajale, näidates, kuidas kultuur kasvu- ja elukeskkonnana isikuomadustega põimub, ning käsitledes muu hulgas eesti kultuuri ja kõnekäitumise tunnuseid. Oma suhtluskultuuri iseärasusi on kasulik teadvustada igal inimesel, sest nii õpitakse teadlikult arvestama enda ja teist päritolu kaaslaste erinevusi.

Eesti viisakus on oma laadilt eestlastele sobiv ja harjumuspärane käitumine. Universaalset on selles just niipalju, kui seda on korjunud suhetes teiste rahvastega. Samas toetub üha tähtsustuv võõrkeelne suhtlus globaliseerivas paljukultuurilises tänapäevas emakeeletajule, nii kompositsiooni- ja stiilitajule kui ka selle tajumisele, mida ja kuidas on aja-, asja- ja olukohane sõnadesse panna. Emakeele stiil ja meile omased olukorratüübid on rahvusvaheliste kontaktide mitmekesisumise ja kasvamise puhul omakorda pidevas muutumises nagu kultuur ikka. Ka viisakus muutub universaalsemaks, teadlaste andmeil eriti äris, akadeemilises jm erialasuhtluses ning bürokraatias ehk siis tugeva kokkupuute aladel.

Niisugusel taustal ja põhjusel olen Õiguskeelde jõudnud ettekandes võtnud vaatluse alla eesti avaliku õigus- ja haldussuhtluse. Selleteemaline artikkel mõtiskleb muu hulgas riigi ja omavalitsuse kui suhtluspartneri üle, tõsi, pigem küll kodaniku silmade läbi.⁴ Pean piinlikkusega tunnistama, et ei tunne pooli haldussuhtlust reguleerivaid akte, millele minu heatahtlik ja tähelepanelik oponent Virgo Saarmets samas ajakirjas viitab,⁵ seetõttu olen asutuste kirju interpreteerinud teisiti kui tema. Omal moel esindab mu kirjutis ametiisiku kirja saaja vaatenurka ometi.

Toonases ettekandes esitatud näited on tekitanud ka mitmete asutuste sisekoolitusel elavat arutelu, mis on harilikult lõppenud kompromissidega. Mida ja mil moel keeleinimese soovitustest saab seadusi järgides arvestada, seda peaski otsustama kollektiiv. Ametnik on see, kes asutuse esindajana tagab ametikirja juriidilise täpsuse ja nõuetekohasuse. Samas kinnitab üsna suur analüüsikogemus, et ametnike stiil on tihti isegi ühe asutuste piires väga erinev. Vaja oleks rohkem koostööd, sõnastus- ja stiiliasjade arutamist. (Ehk jääb Eesti töökeskkonnas üldse veidi vajaka osalustundest, mis üksikinimest motiveerib ja toetab?)

Nõnda on teretulnud ka igasugune avalik dialoog. Moodsad viisakusteooriad lausa eeldavad seda: viisakus on muutunud sotsiolingvistika aktuaalseks teemaks ning selle uuema suuna esindajad, näiteks Gino Eelen, Richard J. Watts, nimetavad viisakaks ennekõike nii-

³ **H. Pajupuu.** Kuidas kohaneda võõras kultuuris. Tallinn 2001. NB! Kõik viited eesti kultuuri tunnustele edaspidises tekstis põhinevad just sellel raamatul.

⁴ **K. Kerge.** Õigus- ja haldussuhtlus keele muutuste tuules. – Õiguskeel 2005, nr 4, lk 6–13.

⁵ **V. Saarmets.** Milline peaks olema õigusakti keel ja stiil. – Õiguskeel 2006, nr 1, 11–18.

sugust käitumist, mida uuritava kogukonna püsiliikmed teatud ajal viisakana tunnetaavad.⁶ Võimu ja viisakust töösuhetes on akadeemiliselt ja rakenduslikult mõtestanud Janet Holmes ja Maria Stubbe.⁷ Tööviisakusele on hiljuti pühendatud akadeemilise viisakusajakirja erinumber, kus mitmeti käsitletakse ka keeleviisakust.⁸ Sellekohaseid uurimusi Eestis peaaegu ei ole. Ent tulgem konkreetsemalt tagasi viisakuse kui meeldivusest ja eesmärgipärasusest tekkiva otstarbekuse juurde.

Universaalsed ja kultuurisõltlikud eeldused ametlikus suhtluses

Kui ametnik annab oma kirjas inimesele koos asjakohase infoga (nt nõue ja selle põhjused) ühtaegu teada ka võimalusest asi vaidlustada, siis ei pea inimene niisugust võimalust ise otsima. Samuti on otstarbekas, et kogu tekst puudutaks otseselt asja, mitte teisejärgulisi *kui*'sid. Hoopis lubamatu on, kui ametniku tekst sisendab tunde, justkui oleks adressaadil negatiivseid omadusi.

Suhtlusel on omad universaalsed eeldused. Inimene oletab, et kõigel talle öeldaval on suhtluse eesmärgi täitmise juures oma osa, et ei valetata ega jäeta ütlemata mõistmiseks olulist, et toetutakse veendumusele ja faktidele jne. Oletused adressaadi halbade isikuomaduste kohta ei saa seepärast ametlikus suhtluses isegi ridade vahelt esile tulla, ilma et nad partnerit, nt kirja saajat, valusalt puudutaksid. Lugeja tajub neid kui kirjutaja veendumust ning see oleks väär lähtepunkt suhtluse alustamiseks ja jätkuvaks koostööks.

Niisama tähtsad on kultuurisõltlikud eeldused. Vaatan neid, näitlikustades üht olukorda, mida liigitatakse direktiivseks: ametniku eesmärk on partner tegutsema panna. Inimene peaks näiteks oma õiguste tekkimise-säilimise nimel riigile mingeid dokumente esitama, on neid mingis asjas esitanud valesti või vähem ja ametnik ei ole seda objektiivsetel põhjustel märganud (nt seadused on vahepeal muutunud). Igal juhul tuleb inimeselt tülika olukorra pärast vabandust paluda ja paluda see, mis puudub, selgelt sõnastatud asjaoludel (millal ja kuhu) saata või tuua. Põhjuse kõrval on ainuke tähtis taustteave ehk see, mis seaduse järgi juhtub, kui vajalik materjal teatud eeldustel või teatud aja jooksul ei laeku: et kõigepealt tuleb maksta riigilõiv või et see läheb teatud juhul juba makstuna kaduma; et taotletud hüve saamine viibib; et protseduuri tuleb uuesti alustada vms. Inimesele on tähtis seegi, kuidas positiivse lahenduse huvides talitada juhul, kui mingid isiklikud toimingud tähtjast kinni pidada ei lase: kellele siis helistada või meilida, missugused asjaolud annavad menetlusele seaduslikku pikendust. Seadustele võiks viidata joonealustes mär-

⁶ G. Eelen. A Critique of Politeness Theories. Manchester 2001; R. J. Watts. Politeness. Key Topics in Sociolinguistics. Cambridge 2003. Neid ja muid viisakusteooriaid käsitleb siinkirjutaja ka artiklis „Eestlase viisakusruumi kajastusi tekstikorpusel“ Reet Kasiku juubelile pühendatud raamatus, mis on ilmunas TÜ eesti keele õppetooli toimetiste sarjas.

⁷ J. Holmes, M. Stubbe. Power and Politeness in the Workplace: a Sociolinguistic Analysis of Talk at Work. London, Harlow 2003.

⁸ K. Beeching, S. Mills (eds.). Politeness at Work. Special issue. Journal of Politeness Research, 2005, Vol. 2, Issue 1.

kustes, mis ei lõhu teksti. Kiri kui haldusdokument ei ole õigusakt, et nii talitada ei tohiks.

Ametnik ei tohi toetuda negatiivsetele eeldustele, nagu oletused, et inimene teadlikult peatab, veab alt, ei ole koostööaldis, seaduskuulekas vms. Normaalne avalik haldussuhtlus eeldab, et ametnik on toetav ja asjatundlik ning et teine pool on menetlustelemusest huvitatud ja võimeline tekkinud olukorda mõistma (kas või tänu ametnikule, kes seadusest tulenevat selgitab). Ei tohi arvata, et inimene hakkab hõlpsasti lahendatava asja puhul süüdlasi otsima ja on valmis selle nimel kaotama aega, närve ja/või raha. Ametliku kirja teksti ei tohi rajada oletustele, et inimene soovib süüdistada juba suuremeelselt vabandust palunud ametnikku, kui see ka oleks seaduste järgi võimalik, või et ta võib vältimatult vajaliku lisatoimingut ebavajalikuks pidada ja nõuda menetluse jätkamist ilma selleta, niisamuti et tema soov on algatada kohtuasi või et poolte tegevus niikuinii selleni viib jms. Kõik selline on inimese minapildi ehk eneseväärikuse (*face*'i) suhtes ähvardav.

Ähvardus tekib põhjusel, et selliste eeldustele rajatud kirjalõigud vihjavad, nagu ei oleks inimene ei koostööaldis ega seaduskuulekas või kalduks põhjendamatult teisi süüdistama, olles seejuures ise rumal (arvab, et kirjas viidatud ja selgitatud seaduslikku korda saab vaidlustada). See kõik on Penelope Browne ja Stephen C. Levinsoni viisakusteooria⁹ järgi eneseväärikuse lõhkumine. Keeleuurijate andmetel on negatiivsetele eeldustele rajatud osad maailma ametikirjades äärmiselt harvad, kuid neid ei saa sajaprotsendiliselt välistada. Vahel on teisejärgulisedki ohud olulised, näiteks kui just neist sõltub inimese tervis, õiguste teke või säilimine, majanduslik olukord (nt tagasimaksenõue kasvab või ähvardab trahvi) jms. Kõike ei saa lihtsalt ühtviisi selgitada, veel vähem selgitusi reglementeerida. Mängu tuleb ka üks huvitav asjaolu, mis on ehk ametnikele tuttav. Sven Soiveri värskes kultuuriringkonnas on nimelt leidnud kinnitust, et põhjajaeestlane (mitte lõunaeestlane) kaldub tõepoolest süüdistama toimingut vahetatud teostajat, otsimata tegelikku süüdlast või ettekirjutusi, millest ametnik lähtub.¹⁰ Ametniku olukord on seega raske, kuid oma rollis tuleb tal ikkagi heatahtlikult ja avatuna lähtuda positiivsetest oletustest.

Ärritust põhjustab ka liigne seaduste tsiteerimine ametikirjades. Siin on omad tagamaad. Vahel on seadussätte täismahus kopeerimine mõtte selgitamise asemel asjakohatu, vahel lausa kurjast. TÜ õppejõud Reet Kasik on toonud näite, kuidas kriminaalmenetluse seadustikust võetud loend politseiametniku kirjas¹¹ solvab juhuslikku inimest. Selgitades oma

⁹ P. Brown, S. C. Levinson. Universals in language usage: politeness phenomena. – E. Goody (ed.). Questions and Politeness. Cambridge 1978, lk 56–289; P. Brown, S. C. Levinson. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge 1987.

¹⁰ Viitan S. Soiveri ettekandele „Põhja- ja lõunaeestlaste kultuurierinevuste seos poliitilise kommunikatsiooni niga“ konverentsil „Keel toises suhtluses“, EKI, TLÜ 20.–21.04.2006. Vt teese või võimaluse tekkides slide ja lüümikuid Eesti Rakenduslingvistika Ühingu kodulehel.

¹¹ Seesugust kirja käsitles R. Kasiku plenaarettekandele „Võimu keel: riik suhtleb kodanikuga“ (rakenduslingvistika konverents „Keel toises suhtluses“, Tallinn 20.–21.04.2006); sama artiklina „Olete kohustatud ilmuma...“ – Sirp, 25.05.2006.

kutses ülekuulamisele tuleku kohustust, asetab ametnik võimaliku tunnistaja ühte ritta kahtlustatava, süüdistatava, süüdimõistetud ja kannatanuga, kes kõik assotsieeruvad millegi taunitava või hirmutavaga. Samas ähvardatakse tunnistajat ilmumata jätmise korral suure trahvi, kahepäevase aresti ja miskipärast isegi 48-tunnise kinnipidamise võimalusega. Nimetamata jäetakse kutse saaja esmaõigus saada kaotsiläänud tööaja eest hüvitist ja õigus niisuguseid karistusi vaidlustada. Seadustsitaadid kui teisejärgulised argumendid ärritavad seepärast, et eesti kultuuris on normiks otsene nõudlik suhtlusstiil, mis ei talu infoliasust ega paljusõnalisust.

Peale asjakohase teabe ja piisava kontekstiselgituse võib tekstis olla ainult suhteloome aspektist vajalikke viisakusväljendeid – ja neidki eesti vm kultuuris optimaalseks peetaval hulgal. Samas peitub meie suhtlusstiili otsesuses kirjutaja jaoks oht olla liiga konkreetne ja unustada tähelepanelikkust tõestavad viisakusväljendid asjaliku info kõrval üldse (see on kogunenud analüüsimaterjalis pigem reegel kui erand). Lugupidamist adresseerides vastu peab väljendama ka põhitekstis, mitte ainult pöördumis- ja lõpetusfraasis. Muidu ei saa me sarnastuda muu Euroopaga ka minimaalsel vajalikul määral. Nimelt ütlevad uurimused, et inimesel, kes on harjunud otsese suhtlusstiiliga, on äärmiselt raske konkreetse olukorras partneri kaudsele (sh rohkelt viisakusväljendeid kasutavale) stiilile ümber lülituda. Kuid Euroopas domineerib just kaudne suhtlusstiil. See on omane nt venelastele ja teistele siin elavatele slaavi rahvastele. Mingi keskmine ja kaasmaalasele vastuvõetav viisakuse „vaht“ tuleb seega kodus kätte harjutada. Paraku ei saa euroopaliku viisakust täiesti üle võtta. See võib teises eestlases tekitada tunde, et temaga soovitakse manipuleerida,¹² nagu oleme näinud uuema aja ärikirjades ja reklaamis.

Ametliku suhtluse teeb minu arvates raskeks ka eestlase individualism. Nimelt iseloomustab **individualismi** *isikliku mina* vähene kaitstud *sotsiaalse mina* kihiga, mis on „paksem“ või mahukam kollektivismile orienteeritud kultuurides.¹³ Eestlane võtab isiklikult nii oma isikusse kui ka oma tööse puutuvat. Viimasel juhul on vastutus tegelikult kollektiivne. Võimalus hästi töötada sõltub meeldivast tööõhustikust, mida iga juht ei oska või ei saagi pidevas poliitikamuutuste tuules luua. Töö kvaliteedile soodsa õhustiku loovad ka tööaja raamidesse pingutuseta mahtuv koormus ja muud asjaolud, mille puudumist alati ei osata tähele panna ega peeta vajalikuks kurta.

Kokkuvõtteks

Üks küsimus on veel südamel. Kas haldussuhtlust või kogu Eesti asjaajamist ei reguleerita äkki üle? Haldussuhtluse toiminguid ja info laadi ilmselt saab ja tuleb määratleda.¹⁴ Viisa-

¹² Viitan **Olga Gershensoni** uurimusele „Misunderstanding between Israelis and Soviet immigrants: Linguistic and cultural factors“. – *Multilingua* 22 (2003). De Gruyter, 275–290. Selle järgi tunnetavad Iisraeli juudid manipuleeriva strateegiana paljusõnalisest vene kultuurikeskkonnast pärit inimeste kaudset suhtlusstiili, mida need ise peavad viisakaks.

¹³ Sotsiaalne mina seostub tavaliselt kollektiivse ja enam välise vastutusega.

¹⁴ Vt viiteid **V. Saarmets**, *op. cit.*

kuse jm suhteloome keelelisi avaldusi, põhiteksti, taustteabe ja detailide asjakohasust ja olusobivust on üsna võimatu reglementeerida. Pealegi on seadus kehtestanud ka ametniku eetikakoodeksi. Teisalt kuulub siin kirjeldatu kokku kirjakeele normiga, mis on ametlikkuse jaoks enesestmõistetav. Kui hästi me aga ala ka ei reguleeriks, paratamatult jääb õhku asjaolu, et peaaegu iga sätte kasutamine sõltub tõlgendusest konkreetse kontekstis, kus saab kokku mitmeid tõlgendust nõudvaid õigusakte, mis kõik peavad toetama mingi väga konkreetse juhtumi lahendust. Kõige tähtsam on selle juures, et ei unustataks suhtluspartnerit. Tore on, kui ametnik püüab oma seaduste tundmise ja suhtlusoskuse toel ning rolli piires teha kergemaks enda, organisatsiooni või üksuse asju ajava inimese, k.a kolleegi toiminguid. Ta saaks seda teha ka suhtluskanali valikuga ja sellekski peaks tal õigus olema.

Kõik me oleme inimesed ja ametniku roll on enamasti üsna tänamatu. Ametnikul kui tõlgendajal on töö laadi aspektist kitsaks jääv ettevalmistus ning ta töötab sageli mitmes keeles ja võõrasse valdkonda ulatuva või väga kiiresti kasvava moodsa teabega. Niisugune töö nõuab lausa universaalseid eelteadmisi, mida ükski kool ei anna. Seepärast tasub kolleegidega regulaarselt aru pidada, eriti siis, kui tuleb suhelda anonüümse kodanikuga – pideva suhteliselt anonüümse suhtluse juures on osalustunne ja kollegiaalne heakskiit ka peamine tunnustus. Praegustes oludes määrab põimunud õigus- ja haldussuhtluse kvaliteedi keel. See pole keele ületähtsustamine. Keel on ennast jätkuvalt määrava ja teistega suhestava riigi oluline infrastruktuur. Õigus- ja haldussuhtluse kvaliteet on nii eeldus kui ka tagatis meie kõigi toimetulekuks ühises töö- ja asjaajamiskeskkonnas, mida saavad siduda ainult tekstid. Lähtugem siis sellest, et informatsioon kui uus, senisest rikkam või teistsugune arusaam sünnib siis, kui ametnikud, juristid ja keeleinimesed ennekõike omavahel ja mõnikord üksteisega asju arutavad. Teadmine sünnib vaid erisuguse teabe valdajate dialoogis.

KRISTA KERGE,

Tallinna Ülikooli üld- ja rakenduskeeleteaduse dotsent

RATIFITSEERIMISE MÕISTE EESTI KONSTITUTSIOONIÕIGUSES JA RAHVUSVAHELISES ÕIGUSES

Eesti põhiseaduse ettevalmistamisel peeti riigi välissuhteid ja -lepinguid sedavõrd oluliseks teemaks, et sellele pühendati eraldi alajaotus – üheksas peatükk. Arvestades rahvusvaheliste lepingute suhtes valitud lähenemisviisi, mille kohaselt muutuvad need Eesti õiguse osaks, tuleb välislepingutega seotud küsimuste esiletõstmist ja täpset reguleerimist pidada äärmiselt positiivseks. Seda kahetsusväärsem on aga tõsiasi, et põhiseaduse mainitud peatükis torkab silma – kasutades põhiseaduse ekspertiisikomisjoni sõnu – “terminoloogiline korrastamatus ja sõnakasutuse erisused võrreldes ülejäänud põhiseaduse osadega”.¹

Komisjon toob oma lõpparuandes kõigepealt välja, et riigi nimetusena on põhiseaduse **tekstis kasutused nii** *Eesti Vabariik* (§ 120, § 121 sissejuhatav osa, p-d 3 ja 4 ning § 123 lg 1) kui ka *Eesti* (§ 121 p 2, § 122 ja § 123 lg 2). Teiseks nimetatakse rahvusvahelisi lepinguid *lepinguteks* (§-d 121 ja 122), *välislepinguteks* (§ 123) ja tagatipuks veel ka *rahvusvahelisteks konventsioonideks* (§ 122 lg 1). Kolmandaks kasutatakse põhiseaduse IX peatüki pealkirjas mõistet *välissuhtlemine*, samas kui eespool, Vabariigi Presidendi pädevuse juures, räägitakse *rahvusvahelisest suhtlemisest* (§ 78 p 1).

Nii ekspertiisikomisjon kui põhiseaduse kommenteeritud väljaande autorid mõnavad küsitavusi ka välislepingu *ratifitseerimise* mõiste kasutamisel. Nende arvates annab põhiseadus ratifitseerimisele “rahvusvahelise praktika seisukohast väga ebatavalise sisu” ning sellel terminil on põhiseaduses rahvusvahelise õigusega võrreldes “mõneti üldisem ja tavakäsitusest erinev tähendus”.² Milles on siis küsimus? Mida ratifitseerimise all rahvusvahelises õiguses ja Eesti konstitutsiooniõiguses õieti silmas peetakse? Kas kõnealune erisus ratifitseerimise mõiste juures on pelgalt teoreetilis-terminoloogilist laadi või on sellel ka praktiline tähendus?

Ajalooline perspektiiv

Alustama peaks pisut kaugemalt, meenutusest, et klassikalise rahvusvahelise õiguse sünni seostatakse 1648. aasta Vestfaali rahulepinguga. Tegemist oli absolutismi kõrgajaga. Absoluutse monarhia tingimustes koondus võimutäius riigis valitseja kätte, mistõttu oli

¹ Eesti Vabariigi põhiseaduse ekspertiisikomisjoni lõpparuanne, 9. pt – www.just.ee/10737.

² Vastavalt *ibid* ja **E.-J. Truuväli** jt (toim). Põhiseadus: kommenteeritud väljaanne. Tallinn 2002, lk 533 (§ 121, kumm 5).

rahvusvaheline suhtlemine pädevusvaidluste puudumist silmas pidades üpris lihtne: riiki esindas rahvusvaheliselt riigipea, kes oli riigi elav kehastus. Rahvusvahelised lepingud olid sisuliselt lepingud monarhide vahel, kes riigisiseste õigusaktide või selliste lepingute abil riigielu korraldasid. Loomulikult oluaks kõigi riikidevaheliste küsimuste arutamine ja kokkuleppimine riigipeade vahel ebamõistlikult koormav või koguni võimatu. Riikidevahelistes suhetes mängisid, nagu mängivad praegugi, olulist rolli diplomaadid, kes olid kõige otsesemas mõttes riigipeade esindajad. Riikidevaheliste lepingute sõlmimise puhuks varustati nad nn *täisvolitustega* (ingl *full powers*, pr *pleins pouvoirs*) ehk *volikirjadega*, mis muu hulgas määrasid kindlaks nende pädevuse piirid lepingu läbirääkimisel. Võimaldamaks kontrollida, et esindaja oma volitusi ei ületanud, kuulus leping hilisemale aktsepteerimisele ehk *ratifitseerimisele* riigipea poolt. Oluline on märkida, et klassikalise rahvusvahelise õiguse varajases arengustaadiumis oli keskse õigusliku tähendusega esindajale antud volitus. Nimelt peeti ratifitseerimist pelgalt allkirjastamisele järgneva formaalsuseks (kui just esindaja polnud oma volitusi ületanud), mistõttu sisaldas 17. sajandi volikirjades *lubadus* esindaja poolt allkirjutatud lepingu ratifitseerida.³ Lisaks tuleb märkida, et sellega kinnitati sisuliselt allkirja, mitte lepingut ennast. Ratifitseerimise korral oli riik lepinguga seotud allkirjastamisest arvates, st ratifitseerimise hetke mõttes tagasiulatavalt.⁴

18. sajandi lõpuks oli kujunenud mõnevõrra teistsugune olukord. Riigipead pidasid võimalikuks ratifitseerimisest keelduda isegi siis, kui nende esindajad olid tegutsenud igati kooskõlas oma volitustega. Seetõttu ei võetud enam volikirjaga kohustust lepingu ratifitseerida või muutus selline lubadus tühjadeks sõnadeks. Ratifitseerimine omandas seeläbi lepingu riigile siduvaks muutmise seisukohalt keskse tähenduse.⁵ Ratifitseerimise hakati lepinguid kui selliseid, mitte esindajate allkirju, ning viimased omandasid ratifitseerimist vajavate lepingute puhul teksti autentsuse kinnitamise funktsiooni.

Niisugusel kujul aitas ratifitseerimine kindlasti vähendada riski, mis oleks võinud tuleneda läbirääkijate tehtud vigadest.⁶ Kõnealune asjaolu oli oluline seetõttu, et lähetajariikidel ei olnud võimalik pidada läbirääkijatega pidevat sidet. Praegusel ajal on saadikutele võimalus reaajas konsulteerida lähetavate valitsustega ja viimased saavad anda saadikutele jooksvalt detailseid instruktsioone, mistõttu kommunikatsiooniprobleemid tänapäeval vaevalt ratifitseerimise peapõhjus on.

Võib leida ka väiteid, et ratifitseerimise abil saab tagada kindlustunde lepingu sõlmimise konkreetse aja suhtes ning saavutada ratifitseerimisdokumentide vahetamise kaudu ka teatav pühalikkus.⁷ Ilmselt ei ole lepingu siduvaks muutmise aja fikseerimine aga kuigi kee-

³ **McNair**. The Law of Treaties. Oxford 1961, lk 130.

⁴ **H. Blix**. The Requirement of Ratification – 30 British Year Book of International Law (1953) 352–380, lk 355.

⁵ **McNair**, lk 130.

⁶ **H. Blix**, lk 355–356.

⁷ **Sealsamas**, lk 356–357.

ruline ka lepingu jõustamisel allkirjutamisega. Samuti on viimati mainitud protseduuri, olenemata sellest, kas leping kuulub ratifitseerimisele või mitte, võimalik korraldada mis tahes pidulikkuse ja avaliku tähelepanuga.

Ratifitseerimise põhistatus ja mõiste tänapäevases rahvusvahelises õiguses

Võib öelda, et allkirjutamise ja ratifitseerimise vahele jääv aeg võimaldab riigil eeskätt kiirustamata kaaluda lepingu igakülset sobivust, mis palavikulises läbirääkimis- ja allkirjutamisprotsessis tihti võimalik ei ole. Seejuures saab pidada konsultatsioone teiste riigiasutuste ja muude huvitatud isikutega, et veenduda lepingu osapooliks saamise vajalikkuses ja kasulikkuses.⁸

Lepingu koostamise ja selle siduvuse kohta nõusoleku andmise lahutamine muutus iseäranis oluliseks seoses absolutismi hääbumisega pärast Suurt Prantsuse revolutsiooni. Levinumaks riigivormiks kujunes vabariik ning ka järelejäänud monarhid hakkasid või olid pigem sunnitud võimu rahvaga jagama. See tähendas sisuliselt mitme riikliku funktsiooni, eeskätt seadusandluse üleandmist rahvaesindustele. Kerkis paratamatult küsimus, mil määral peaks riigipea parlamendiga oma välissuhtlemispädevust jagama. (Riigipeast sõltumatu valitsuse paigutamine sellesse süsteemi kujutas endast veel omaette probleemi.) Eriti teravaks muutus see probleem rahvusvaheliste lepingute sõlmimise puhul, mis ühest küljest oli ja on selgelt rahvusvahelise suhtlemise vorm, kuid teisalt võib sel olla olulisi seadusandlike tagajärgi. Demokraatlikes riikides kujunesid seetõttu välja konstitutsioonilised põhimõtted selle kohta, et riigipea või valitsus kui täidesaatva võimu organid peavad teatud juhtudel rahvusvaheliste lepingute sõlmimise ja nende riigisisese kohaldamise protsessi kaasama parlamendi kui seadusandliku võimu organi. Eri riikide praktika on siin vägagi erinev.

Osa riike mõonab jätkuvalt riigipea laia välissuhtlemispädevust, kuid piirab rahvusvaheliste lepingute muutumist riigisisese õiguse osaks. Selline rahvusvahelist õigust ja riigisisest õigust selgelt lahus hoidev lähenemisviis, mida üldistavalt nimetatakse dualismiks, leiab rakendust näiteks Ühendkuningriigis, aga ka tema kunagistel mõjualadel. Nii sõlmib Ühendkuningriigi nimel kuningas või kuninganna rahvusvahelised lepingud *üldjuhul* ilma parlamendi formaalse heakskiiduta. Samas on välja kujunenud konstitutsiooniline tava, et lepingud esitatakse parlamendile eelnevalt tutvumiseks (nn Ponsonby reegel) ja teatud lepingute puhul (nt territooriumi loovutamise lepingud) on parlamendi nõusolek otseselt vajalik.⁹ Lepingust tulenevate kohustuste täitmine võib tingida riigisiseste rakendusaktide

⁸ A. Aust. *Modern Treaty Law and Practice*. Cambridge 2000, lk 81–82; H. Blix, lk 356; McNair, lk 133–134; M. N. Shaw. *International Law*. Cambridge 1997, lk 640.

⁹ Foreign and Commonwealth Office *The Ponsonby Rule* (January 2001), <www.fco.gov.uk/Files/kfile/ponsonbyrule,0.pdf>; G. G. Fitzmaurice. *Do Treaties Need Ratification?* – 15 *British Year Book of International Law* (1934), lk 113–137.

kehtestamise, mis on ka peaausjalikult seadusandja roll, kuid mida tuleb käsitada eraldi-seisvana nõusoleku andmisest lepingu sõlmimiseks.¹⁰

Paljudes riikides peetakse siduvaid rahvusvahelisi lepinguid automaatselt riigisisese õiguse osaks ja need kehtivad võrdsetel alustel tavapärase õigusaktidega või on nende suhtes koguni privilegeeritud seisundis. Niisugusel juhul on demokraatlik kontroll riigi välissuhte üle kriitilise tähtsusega. Eeskätt tähendab see lepingu sõlmimiseks ja riigi sidumiseks vajalikke riigisiseseid protseduure, mis seisnevad üldjuhul seadusandja poolt heakskiidu andmisest,¹¹ kuid samas ei maksa alahinnata riigisiseste õigusaktide vastuvõtmise vajalikkust.

Arusaadavalt ei saa rahvusvaheline õigus tegelda kõikide riikide konstitutsiooniõiguslike eripäradega rahvusvaheliste lepingute sõlmimisel. Seetõttu lahutab rahvusvaheline õigus lepingu siduvuse kohta nõusoleku andmise (rahvusvahelisel tasandil) sellise nõusoleku legitiimsuse tagamisest (riigisisel tasandil). Rahvusvaheline õigus reguleerib seejuures esimest ning jätab viimase riikide siseõiguste lahendamata.¹² Sellest johtuvalt on tänapäeva rahvusvahelises õiguses ratifitseerimine hõlpsasti defineeritav. Rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini 1969. aasta konventsioon, mis kajastab suure osas ka rahvusvahelist tavaõigust, käsitab *ratifitseerimisena* sellist nimetust kandvat “rahvusvahelist akti, millega riik väljendab rahvusvahelisel tasandil oma nõusolekut temale lepingu kohustuslikkuse kohta” (art 2 lg 1 p 1).¹³ Oluline on tähele panna, et ratifitseerimise rahvusvahelist iseloomu märgitakse selles definitsioonis kahel korral.

Eeltoodu ei aita aga kuigivõrd ratifitseerimise mõistet puhtpraktilisel tasandil sisustada. Küsimus, mida ratifitseerimine kui rahvusvaheline akt endast kujutab, jääb siiski alles. Vastuse annab riikide praktika, mida kirjeldades on õigusteadlased teinud üldistuse, et ratifitseerimine hõlmab kahte teineteisest selgelt eristatavat toimingut.¹⁴ Esiteks vormistab pädev ametiisik nõuetekohase *ratifitseerimiskirja* (ingl *instrument of ratification*, pr *instrument de ratification*), milles kajastub riigi tahe olla lepinguga seotud. Rahvusvaheline õigus aktsepteerib seejuures vastava ametiisikuna riigipead, valitsusjuhti või välisministrit,¹⁵ kuigi üldlevinud praktika kohaselt kirjutab ratifitseerimiskirjale alla riigipea. Teiseks tuleb ratifitseerimiskiri kas a) vahetada teise riigi samalaadse dokumendi vastu (kahe- või äärmisel juhul mõnepoolse lepingu korral) või b) deponeerida ehk anda hoiule depositaarile (mitmepoolsete lepingute korral).¹⁶ Kõige kitsamas mõttes tähistab ratifitseerimine just

¹⁰ A. Aust, lk 81–82.

¹¹ Sealsamas; H. Blix, lk 356; M. N. Shaw, lk 640.

¹² M. N. Shaw, lk 640.

¹³ Rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon, 23.5.1969 – RT II 1993, 13/14, 16.

¹⁴ A. Aust, lk 81; I. Brownlie. Principles of Public International Law. Oxford 2003, lk 582–583; McNair, lk 136.

¹⁵ A. Aust, lk 85.

¹⁶ Väljastada ei saa võimalust, et ratifitseerimisdokumendi vormistamisest üksnes teavitatakse teisi riike. Kui leping või asjaosaliste täiendav kokkulepe seda võimaldab, tuleb leping lugeda ratifitseerituks vastava riigi poolt sellise toiminguga lõpuleviimisel. Cf Fitzmaurice, *op cit*, lk 114.

ratifitseerimiskirjade vahetamist või hoiuleandmist, kuivõrd selle toiminguga lõpuleviimisest arvestatakse riigi seotust lepinguga ja arvutatakse jõustumise täpne aeg, kui see toimub ratifitseerimisest teatud tähtaja möödumisel.

Kindlasti tuleb silmas pidada, et leping ratifitseeritakse vaid juhul, kui sellele on alla kirjutatud. Kui leping seda võimaldab, saab riik, kes ei ole seda allkirjastanud, lepinguga ühineda. Protseduuriliselt ei erine ühinemine ratifitseerimisest, koosnedes samuti kahest etapist, nagu eespool kirjeldatud, kuid asjaomane dokument kannab ühinemiskirja nimetust (ingl *instrument of accession*, pr *instrument d'adhésion*).

Ratifitseerimise mõiste kasutamine Eesti konstitutsiooniõiguses

Siinkirjutaja ei ole suutnud Eesti õigusest ratifitseerimise legaaldefiniitsiooni leida, kuid mõiste ise esineb põhiseaduses korduvalt. Paragrahvi 87 punkti 4 kohaselt esitab Vabariigi Valitsus Riigikogule “ratifitseerimiseks ja denonsseerimiseks välislepinguid” ning § 65 punkti 4 kohaselt Riigikogu “ratifitseerib ja denonsseerib välislepinguid vastavalt põhiseaduse §-le 121”. Viimati mainitud paragrahvis sisaldub loetelu lepingutest, mida Riigikogu ratifitseerib ja denonsseerib.

Seega ei ole kahtlust, et kehtivas põhiseaduses käsitatakse *ratifitseerimisena* just nimelt välislepingu riigisisest heakskiitmist Riigikogu poolt, mis rahvusvahelise õiguse tähenduses ei ole mitte ratifitseerimine, vaid selle n-õ riigisisene eelmenetlus. Vabariigi Presidendi roll piirdub Eestis põhiseaduse sõnastuse kohaselt ratifitseerimiskirjadele allakirjutamisega (§ 78 p 6), mida rahvusvahelis-õiguslikult tuleks käsitada ratifitseerimise esimese etapina (ratifitseerimiskirja vormistamisena).

Eeltoodut on huvitav võrrelda 1920. aasta põhiseadusega, mille § 60 punkt 3 nägi ette, et Vabariigi Valitsus “teeb Eesti Vabariigi nimel lepinguid võõraste riikidega ja esitab need Riigikogule kinnitamiseks”.¹⁷ 1933. aastal muudeti põhiseaduse sätet presidentaalsele – või ehk hoopis riigivanemlikule – riigikorraldusele ülemineku vaimus selliselt, et riigivanem “sõlmib Eesti Vabariigi nimel lepinguid välisriikidega ja esitab need kinnitamiseks Riigikogule”.¹⁸ Mõlemal juhul seisnes parlamendi roll välislepingute *kinnitamises*.

Tolleaegset õigust selgitades märgib professor Ants Piip, et “ratifitseerimine on lepingu kinnitamine riigipea poolt, demokraatlikkudes riikides seadusandliku asutise poolt eelkäänud heakskiitmisel”; lisades, et leping “leiab meil kinnitust eri seadusega”, ning nimetab sellist õigusakti *kinnitusseaduseks*.¹⁹ Samas on ka Piip terminoloogiliselt ebajärjekindel, märkides mõned lõigud varem, et lepingu sõlmimise protseduuri osaks on “riigivanema otsus esitada leping ratifitseerimiseks Riigikogule”, ning kõneleb riigipeade vahel

¹⁷ Eesti Vabariigi põhiseadus, 15.6.1920 – RT 1920, 113/114.

¹⁸ Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seadus, 14/15/16.10.1933 – RT 1933, 86, 628.

¹⁹ A. Piip. Rahvusvaheline õigus. Tartu 1936, lk 217.

sõlmitud lepingutest, mis on “Riigikogu poolt ratifitseeritud ja niiviisi rahvusvahelise kehtivuse omandanud”.²⁰

1937. aasta põhiseaduses oli välislepingute sõlmimise ja jõustamise regulatsioon põhjalikum. Paragrahvi 101 lõige 1 kehtestas ühemõtteliselt ja rahvusvahelise praktika seisukohalt korrektselt, et “Vabariigi President sõlmib ja ratifitseerib lepinguid välisriikidega”.²¹ Demokraatlik kontroll presidendi seesuguse tegevuse üle nähti ette sama paragrahvi lõikes 2 järgmiselt: Enne ratifitseerimist Vabariigi Presidendi poolt kuuluvad välislepingud Riigikogu kinnitamisele. Välislepingud esitab Riigikogule kinnitamiseks Vabariigi Valitsus. Seadusega määratakse välislepingute liigid, mis ei kuulu enne ratifitseerimist Riigikogu kinnitamisele või millede kinnitamine toimub erikorras. Paragrahvi 102 lõikes 1 lisati, et “välislepingute kinnitamine toimub Riigikogu sellekohase otsusega, mis tehtud vastavalt § 94 ja 95 eeskirjadele”. Viidatud paragrahvidest võis leida seaduseelnõude menetlemise üldise korra.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et enne 1992. aasta põhiseaduse vastuvõtmist käsitati Eesti õiguses Riigikogu poolt rahvusvahelisele lepingule antavat heakskiitu lepingu *kinnitamisenä*, millele järgnes *ratifitseerimine* riigipea poolt.

Põgus pilguheit teiste riikide konstitutsiooniõiguslikule praktikale kinnitab sellise lähemisviisi adekvaatsust. Näiteks Ameerika Ühendriikide põhiseaduse II artikli lõike 2 teise lõigu kohaselt sõlmib, st ka ratifitseerib, rahvusvahelisi lepinguid president Senati kahekolmandikulise häälteenamusega antud “soovitusel ja nõusolekul” (ingl *by and with the Advice and Consent*).²² Šveitsi Konföderatsiooni põhiseaduse artikli 184 lõike 2 kohaselt föderaalnõukogu “kirjutab alla rahvusvaheliste lepingutele ja ratifitseerib neid” ning esitab need föderaalparlamendile “kinnitamiseks” (sks *zur Genehmigung, pr à l’approbation*).²³ Soome põhiseaduse § 94 lõike 1 kohaselt Eduskunta “kiidab heaks” (sm *hyväksyy*) teatavad rahvusvahelised lepingud ning president otsustab nende ratifitseerimise Riiginõukogus põhiseaduse § 58 lõigete 1 ja 2 kohaselt.²⁴

Eeltoodut silmas pidades nõustub siinkirjutaja õiguskirjanduses väljendatud arvamusega, et Eesti 1992. aasta põhiseaduse teksti lipsas terminoloogiline ebatäpsus.²⁵ Probleem on aga kõike muud kui Eestile eriomane ja tuleneb termini *ratifitseerimine* kasutamisest

²⁰ Sealsamas, lk 216–217.

²¹ Eesti Vabariigi põhiseadus, 28.7.1937 – Seaduste Kogu I 1938, 1, 1.

²² The Constitution of the United States of America, 21.6.1788.

²³ Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft, 18.4.1999 – Amtliche Sammlung des Bundesrechts 1999, Heft Nr 2556.

²⁴ Suomen perustuslaki, 11.6.1999 – Laki 731/1999; Valtiosopimusopas: Kansainvälisten sopimusten valmistelua ja voimaansaattamista koskevat ohjeet. Helsinki 2003, lk 28–32.

²⁵ Vt **H.-J. Uibopuu**. Eesti põhiseadus, rahvusvahelised suhted ja rahvusvaheline õigus – Juridica 1998, nr 4, lk 187–196; **H.-J. Uibopuu**. Eesti presidendi kompetentsid 1992. aasta põhiseaduse järgi – Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Selts 1993.–1995. aastal. Tartu 1996, lk 103–169.

mitmes tähenduses. Lord McNair märgib oma rahvusvaheliste lepingute õiguse tunnustatud monograafias, et ratifitseerimine võib tähistada ühte järgmistest:

- a) asjakohase riigiorani – olgu selleks suverään, president või föderaalnõukogu – akti, mis kajastab riigi tahet olla lepinguga seotud; seda nimetatakse mõnikord ratifitseerimiseks konstitutsioonilises tähenduses;
- b) rahvusvahelist protseduuri, mille vahendusel leping jõustub, täpsemalt ratifitseerimiskirjade formaalset vahetamist või hoiuleandmist;
- c) konkreetset dokumenti, mis kannab pitsert või on muul viisil autenditud ja millega riik väljendab oma tahet olla lepinguga seotud;
- d) vabas ja rahvapärase kõnepruugis heakskiitu, mille on andnud seadusandja või muu riigioran, kelle heakskiit on nõutav; niisugune sõnakasutus on kahetsusväärne ja seda tuleks vältida.²⁶

Nagu näha, langeb punktides a ja b mainitu kokku eespool ratifitseerimisetappide all kirjeldatuga ning punktis c viidatakse ratifitseerimiskirjale. (Selguse huvides olgu öeldud, et punktis a peetakse föderaalnõukogu all silmas Šveitsi Konföderatsiooni „kollektiivset riigipead“.)

McNair lisab, et ratifitseerimine on “tehniline rahvusvahelise õiguse termin ja juristid ei tohiks seda kasutada kõnekeelses kinnitamise, heakskiidu [või] kehtivuse tähenduses”.²⁷ Samuti märgib näiteks Gerald Fitzmaurice, et ratifitseerimist kasutatakse mõnikord “rangelt võetuna ebaõiges tähenduses” seadusandliku kogu heakskiidu kohta.²⁸ Üks tänapäeva juhtivaid rahvusvaheliste lepingute õiguse spetsialiste Anthony Aust tõdeb samuti, et “kuigi lepingu parlamentaarne heakskiit – millele võidakse eksitavalt viidata kui ratifitseerimisele – võib olla nõutav, on see [ratifitseerimisest] täiesti erinev protsess”.²⁹

Praktikas tekkinud probleemid

Loomulikult võib väita, et rahvusvahelise ja riigisisese õiguse terminoloogia ei pea tingimata olema ühesugune ning puhtterminoloogilisel vaidlusel puudub praktiline tähendus. Samas võib kõrvalekaldumine sajandite jooksul väljakujunenud ja rahvusvaheliselt aktsepteeritud praktikast põhjustada märkimisväärse segaduse. Nii on ka Eesti põhiseaduse kontekstis esitatud üpris huvipakkuvaid argumente, et Riigikogule antigi välislepingute ratifitseerimise pädevus rahvusvahelis-õiguslikus mõttes.³⁰ Rahvusvahelist praktikat silmas pidades oleks see ebatavaline, mistõttu ei saa selliseid väiteid pidada kuigi veenvaks. Igal juhul on selge, et põhiseaduse terminoloogia välislepingute parlamentaarne heakskiidu nõude osas on teatud juhtudel kaasa toonud üpris iseäraliku riigisisese praktika.

²⁶ McNair, lk 130.

²⁷ Sealsamas.

²⁸ G. G. Fitzmaurice, lk 114.

²⁹ A. Aust, lk 81.

³⁰ Vt H. Vallikivi. Välislepingud Eesti õigussüsteemis: 1992. aasta põhiseaduse alusel jõustatud välislepingute siseriiklik kehtivus ja kohaldatavus. Tallinn 2001, eriti lk 31–32.

Esiteks on põhiseaduses ratifitseerimiseks nimetatud protseduuri kasutatud välislepingu-tega ühinemisel. Seega on Riigikogu korduvalt „ratifitseerinud” lepinguid, mille ratifitseerimine ei ole rahvusvahelise õiguse mõttes võimalik seetõttu, et Eesti pole vastavale lepingule alla kirjutanud.³¹ Probleemi, et Riigikogu „ratifitseeris” lepingu, kuid Eesti Vabariik ühines sellega, täheldati mingil hetkel ka praktikas. Selle tulemusena hakkas Riigikogu vastu võtma *ühinemise seadusi*,³² mida põhiseadus *expressis verbis* üldse ette ei näe. Kuna põhiseaduse säte ei vasta selle mõttele ega rahvusvahelisele praktikale, oli selline konstitutsiooniõiguslik innovatsioon tarvilik. Kahjuks mindi sellega aga liiga kaugele, võttes vastu ka välislepingute *vastuvõtmise seadusi*³³ ja *nõustumise seadusi*³⁴.

Teisalt võib põhiseaduse terminoloogia viia arusaamiseni, et Riigikogu poolt vastuvõetud ratifitseerimisseadus on iseenesest aluseks vastava rahvusvahelise lepingu siduvusele Eesti suhtes. Selline käsitlus on aga ekslik, sest ratifitseerimisseadus kui parlamentaarne heakskiit lepingule on üksnes selle siduvuse kohta lõpliku nõusoleku andmise eeltingimus. Lepingu „ratifitseerimisel” Riigikogus puuduvad iseenesest rahvusvahelis-õiguslikud tagajärjed,³⁵ kuigi sellel on vaieldamatult väga oluline tähendus siseõiguses. Ühest küljest ratifitseerimisseadus volitab või kohustab – selle üle võib vaielda – Vabariigi Presidenti lepingut ratifitseerima. Teisalt tuleb arvestada, et ratifitseerimisseadus toimib lepingu inkorporatsiooniaktina, mis põhiseaduse § 123 lõikes 2 sisalduva inkorporatsiooninormi toimele kannab lepingu (viimase jõustumise korral) üle siseõigusesse.³⁶

Rahvusvahelis-õigusliku ratifitseerimise osas saavutatakse seaduse lõplik eesmärk ratifitseerimiskirja hoiuleandmisega või vahetamisega teise ratifitseerimiskirja vastu ning inkorporeerimise mõttes lepingu jõustumisega ja selle kandumisega Eesti õigusesse. Pärast seda, kui leping on Eesti suhtes jõustunud ja Eesti õiguse osaks muutunud, tuleb ratifitseerimisseaduse tähendust pidada marginaalseks. Nimelt reguleerib lepingu edasist kehtivust rahvusvaheline õigus ja ratifitseerimisseadus ei oma seejuures mingit tähendust. Samuti on kaheldav, kas ratifitseerimisseaduse kehtetuks tunnistamisega oleks võimalik lepingu riigisisene mõju peatada ja/või kohustada täitevvõimu lepingut üles ütleva. Selliste eesmärkide saavutamiseks on põhiseaduses ettenähtud „denonsseerimise” protseduur.

³¹ Nt välisriigi vahekohtu otsuste tunnustamise ja täitmise konventsiooni ratifitseerimise seadus, 16.6.1993 – RT II 1993, 21/22, 51. Konventsiooni enese art 8 lg 2 kohaselt on see allakirjutamiseks avatud kuni 31.12.1958, mistõttu Eestil ei olnud võimalik konventsiooni allkirjastada ega seetõttu ka ratifitseerida.

³² Nt relvakonflikti korral kultuuriväärtuste kaitse 1954. aasta Haagi konventsiooniga ühinemise seadus, 22.2.1995 – RT II 1995, 7, 32; tuumaohutuse konventsiooniga ühinemise seadus, 16.11.2005 – RT II 2005, 31, 101.

³³ Nt Euroopa Nõukogu Sotsiaalarengu Fondi kokkuleppe vastuvõtmise seadus, 10.3.1998 – RT II 1998, 14, 21; Haagi Rahvusvahelise Eraõiguse Konverentsi põhikirja vastuvõtmise seadus, 8.4.1998 – RT II 1998, 20, 34.

³⁴ Nt tuumaavarii või kiirgusliku avariolukorra puhul abi andmise konventsiooniga nõustumise seadus, 6.4.1994 – RT II 1994, 8/9, 24; tuumaavariist operatiivse teatamise konventsiooniga nõustumise seadus, 6.4.1994 – RT II 1994, 8/9, 26.

³⁵ Vt **G. G. Fitzmaurice**, lk 114 ja 115.

³⁶ Vt **H. Vallikivi**, lk 23 ja 24.

Küll aga tekib põhjendatud küsimus, kas ratifitseeritud lepingu ülesütlemiseks Eesti algatusel on tingimata vajalik Riigikogu uus heakskiit. Küsimusele annab vastuse põhiseaduse § 121, mis loetleb lepingud, mida “Riigikogu ratifitseerib ja denonsseerib”. Kõnesolev säte annab alust väita, et Riigikogu nõusolek on vajalik kõigist nendest lepingutest väljumiseks, mille osaliseks saamiseks Riigikogu nõusoleku andis, kuivõrd ratifitseeritavate ja denonsseeritavate lepingute loetelu on identne. Samas tuleb rõhutada, et vajadus Riigikogu heakskiidu järele sääraste lepingute ülesütlemisel ei ole tingitud mitte ratifitseerimiseaduse kehtivusest, vaid vastava lepingu vastamisest § 121 tingimustele.

Nimetatud põhjustel leiab siinkirjutaja, et ratifitseerimiseadusel pärast ratifitseerimiskirja hoiuleandmist või teiste ratifitseerimiskirjaga vahetamist edasist õiguslikku tähendust ei ole. Ilmselt vastupidine arusaam viis aga olukorrani, kus Riigikogu pidas välislepingute lõpetamise kontekstis³⁷ tarvilikuks ratifitseerimiseadused kehtetuks tunnistada.³⁸ Tuleb alla kriipsutada, et kui leping mingil põhjusel lõpeb, siis lakkab nii tema rahvusvaheline mõju kui mõju Eesti siseõiguses. Seetõttu ei ole mitte millegagi motiveeritud vastava ratifitseerimiseaduse kehtetuks tunnistamine. Samavõrd kentsakas oleks riigi eelarveaasta lõppemisel vastava aasta riigieelarve seadus kehtetuks tunnistada.

Kolmanda probleemina tuleb märkida tõsiasi, et teatud lepingute ratifitseerimist rahvusvahelis-õiguslikus tähenduses nõuavad need lepingud ise, teatud lepingute „ratifitseerimist“ konstitutsioonilises tähenduses nõuab aga põhiseadus. Põhiseaduse § 121 punkti 5 alusel Riigikogu, tõsi küll, ratifitseerib lepingud, milles ratifitseerimine on ette nähtud. Seetõttu võib parlamentaarse heakskiidu ainsaks põhjuseks olla tõsiasi, et leping viitab ratifitseerimisele, mis rahvusvahelis-õiguslikult seadusandja sekkumist ei tingi.

Viimati mainitud probleemi ületamiseks tekkisid rahvusvahelisse õigusesse lepingute *vas-tuvõtmise* ja *kinnitamise* mõisted (ingl *acceptance* ja *approval*, pr *acceptation* ja *approbation*), mis erinevad *ratifitseerimisest* ainult nimetuse poolest.³⁹ Siinjuures tuleb märkida, et alates 2004. aasta lõpust soovitatakse nimetatud terminite ühiseks tõlkevasteks eesti keeles *heakskiitmist*,⁴⁰ sest *kinnitamine* tekitab segadust seoses rahvusvaheliste organisatsioonide poolt ratifitseerimise asemel kasutatava *ametliku kinnitamisega* (ingl *official confirmation*, pr *confirmation formelle*).⁴¹ Selline kaalutlus on kahtlemata asjakohane

³⁷ Eesti Vabariigi ja Ukraina vahelise vabakaubanduslepingu, Eesti Vabariigi ja EFTA riikide vahelise lepingu, Eesti Vabariigi ja Türgi Vabariigi vahelise vabakaubanduslepingu lõpetamise seadus, 14.10.2003 – RT II 2003, 27, 131.

³⁸ Seoses Eesti Vabariigi ühinemisega Euroopa Liiduga vabakaubanduslepingute ja mõnede muude välislepingute ratifitseerimise seaduste kehtetuks tunnistamise seadus, 14.4.2004 – RT II 2004, 10, 41.

³⁹ Viini 1969. a konventsiooni art 2 lg 1 p (b) ja art 14 lg 2.

⁴⁰ Õigustõlke töörühma 3. detsembri 2004 koosolekult, <www.legaltext.ee/et/andmebaas/ava.asp?m=072>.

⁴¹ Riikide ja rahvusvaheliste organisatsioonide või üksnes rahvusvaheliste organisatsioonide vahel sõlmitud rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon, 23.1.1986 – UN Doc. A/Conf. 129/15 (1986), art 2 lg 1 p (b *bis*).

ning jääb üle ainult lisada, et *vastuvõtmine* tähendab tavapäraselt lepingu teksti vastuvõtmist (ingl *adoption of the text*, pr *adoption du texte*), millel ei ole lepingu õigusliku siduvuse kohta nõusoleku andmisega mingit pistmist.⁴²

Paljud lepingud näevadki ette võimaluse see kas ratifitseerida või heaks kiita. Viimasel juhul tekib küsimus, kas leping kuulub põhiseaduse kohaselt Riigikogu poolt ratifitseerimisele või mitte, sest lepingu saab jõustada ka ilma seda ratifitseerimata, pelgalt heakskiitmise kaudu. Õiguskindluse seisukohalt on asjade selline seis muidugi kahetsusväärne, mistõttu Riigikogu nõusoleku vajalikkuse sisulised kriteeriumid on põhiseaduses hädavajalikud.

Lõpetuseks

Arvestades eespool väljatoodud probleeme, tuleb tõstatada küsimus alternatiividest, mida võiks kaaluda juhul, kui hakatakse välja töötama uut põhiseadust. Põhiseaduse kommenteeritud väljaandes märgitakse, et § 121 sissejuhatavat osa oleks korrektne lugeda selliselt, et “Riigikogu otsusel ratifitseeritakse või denonsseeritakse Eesti Vabariigi lepingud või ühinetakse lepingutega”, millele järgneb loetelu.⁴³ Sellise muudatuse tegemine põhiseaduse tekstis oleks pisut ohtlik, sest jääks mulje, et välisleping kinnitatakse otsusega. Kuiigi põhiseaduse tekst ei anna alust välistada välislepingu ratifitseerimist Riigikogu otsusega, on siiski välja kujunenud tava teha seda seadusega.

Pigem võiks asjaomase sätte sõnastuseks olla, et “Riigikogu nõusolekul ratifitseeritakse või denonsseeritakse välisleping või ühinetakse välislepinguga”, millele järgneb loetelu. Sõna *nõusolekul* võiks põhimõtteliselt asendada ka sõnaga *heakskiidul*, kuid see võiks olla eksitav seoses eespool nimetatud rahvusvahelis-õigusliku *heakskiitmisega*, mis asendab ratifitseerimist. Kui pidada otstarbekaks põhiseaduses Riigikogu poolt välislepingu osalisriigiks saamiseks nõusoleku andmist konkreetselt nimetada, võiks kaaluda analoogiliselt Eesti varasema konstitutsioonilise terminoloogiaga lepingu *kinnitamist*. Samas ei saa viimast terminit ilmselt kasutada denonsseerimise puhul.

RAIN LIIVOJA,

Tartu Ülikooli Õigusinstituudi rahvusvahelise õiguse lektor,
Helsingi Ülikooli Globaalhalduse Uuringute Tippkeskuse teadur

⁴² Viini 1969. a konventsiooni art 9.

⁴³ E.-J. Truuväli jt, lk 533 (§ 121, komm 5).

RISTKÜSITLUS – MIS SEE VEEL ON?

Ristküsitlese mõiste ilmus Eesti õigusesse pärast kriminaalmenetluse seadustiku (KrMS) vastuvõtmist. Kuigi KrMS jõustus 2004. aasta 1. juulil¹ ja on nüüdseks kehtinud peaaegu kaks aastat, võib siiski väita, et selle sisu on Eestis veel täielikult välja kujunemata. Ka erialast kirjandust ristküsitlese kui võistleva kriminaalmenetluse² kohta pole peaaegu olemas.

Artikli eesmärk ei ole pretendeerida ristküsitlest tutvustavaks õppematerjaliks. Pigem on kirjutise mõte anda ülevaade sellest, mida ristküsitlet tähendab, kust selline fenomen pärineb ja milleks ta hea on. Ilmselt tuleb käsitleda ka seda, kuidas ristküsitlet Eestis kohtutes ja mujal maailmas, kus sellist menetlusvõtet kasutatakse, korraldatakse.

Ristküsitlese koht Eesti õiguses

Ristküsitlet reguleerib KrMS-i § 288. Vastavalt KrMS-i §-le 285 kasutatakse seda tunnistaja ülekuulamiseks kriminaalmenetluse käigus. Samas on aga seadustikus ka erisätted: § 290, mille kohaselt ristküsitlet ei kasutata alaealise tunnistaja ülekuulamiseks, ning § 292, mille kohaselt ei ristküsitleta ka eksperti, kui too peaks kohtus ekspertiisiakti täienduseks või selgituseks suuliselt ütlusi andma.³ Ristküsitlet kohaldatakse süüdistatava suhtes, kuid mõningaste erisustega, millest tuleb juttu allpool.

Ristküsitlet kasutatakse Eestis üksnes kriminaalmenetluses ja sedagi juhul, kui kriminaalmenetlus toimub üldmenetlusena.⁴ Väärteomenetluse seadustik küll viitab kriminaalmenetluse seadustiku sätetele, kuid kohtuliku uurimise osa on kirjutatud vana kriminaalmenetluse koodeksi eeskujul ja seetõttu ristküsitlet seal ette ei nähta. Seda ei näe ette ka tsiviilkohtumenetluse seadustik ega halduskohtumenetluse seadustik. Miks uute menetlusseadustike koostamisel ei ole võetud eeskuju kriminaalmenetluse seadustiku uudest ideest? Selle põhjenduseks tuuakse tavaliselt mõni tüüpiline kaebus või kurtmine, mida

¹ RT I 2003, 27, 166.

² Vaidlus selle üle, kui võistlev Eesti praegune kriminaalmenetlus on ja kui võistlev ta peaks olema, on ikka veel käimas ega taha lõppeda. Võistlevat menetlust iseloomustab seni kehtinud uurimispõhimõtte hülgamine ning kohtu viimine senisest aktiivse uurija rollist erapooletu otsustaja rolli. Selline edukas rollivahetus eeldab menetluspoolte aktiivset tegevust kohtule tõendite esitamisel ning agressiivset, võistlevat suhtumist omapoolse teooria kohtule esitamisel (samas ka vastaspoolse teooriate kummutamisel). Seniajani on aga nähtavasti kohtunikke, kes ei soovi rollivahetusega kaasa minna. Kuulda on ka kaebusi süüdistajate ja kaitsjate taseme kohta, mis ei võimaldavat kohtul täita oma rolli erapooletu otsustajana. Sellest tulenevad vaidlused nii kohtulahendite tasandil kui ka õigusteadlaste seas.

³ KrMS § 292 lg 2.

⁴ Kriminaalmenetluse seadustik näeb ette ka lihtsustatud menetlusi, mille kohaldamise korral tunnistajaid üle ei kuulata ja seetõttu jääb ära ka ristküsitlet.

ristküsitletuse kui sellise kohta ikka aeg-ajalt kuulda on olnud ning mida allpool ka käsitletakse.⁵

Milles seisneb ristküsitus? Ja miks küsitletakse risti?

Ristküsitus on Eesti õiguskorda tulnud Angloameerika õigusest.⁶ Ameerika kohtus kuulatakse tunnistajaid üle selliselt, et esimesena küsitleb tunnistajat see menetluspool (süüdistaja või kaitsja; hageja või kostja), kes tunnistaja kohtusse kutsuda laskis. Seda küsitlust nimetatakse inglise keeles *direct examination* 'iks. Seejärel saab võimaluse tunnistajat küsitleda vastaspool ja seda nimetatakse *cross examination* 'iks. Tavaliselt antakse selle järel küsitlemisvõimalus veel tunnistaja kutsunud poolele (*re-direct examination*) ning mõnikord ka korraks vastaspoolele (*re-cross examination*). Siit on eesti õiguskeelde tulnud termin *ristküsitus*. Tähele tuleb muidugi panna, et kui kogu tunnistaja ülekuulamise protseduuri nimetatakse inglise keeles *witness examination* 'iks ja ainult üks osa sellest kannab nime, mida saab sõna-sõnalt tõlkida *ristküsitletuseks*, siis Eesti seaduse kohaselt nimetatakse *ristküsitletuseks* kogu tunnistaja küsitlemise protseduuri.⁷ Ameerika *direct examination* 'i eestikeelne vaste on KrMS-i järgi *esmasküsitus* ning *cross examination* tuleks tõlkida kui *teisesküsitus*.⁸ Ka Eesti seaduste kohaselt võib pärast tunnistaja küsitlemist vastaspoole poolt küsitlusjärg tagasi liikuda tunnistaja kohalekutsumist taotlenud kohtumenetluse poolele. Seadustik selle küsitluse kohta küll terminit ei anna, kuid ilmselt oleks seda korrektne nimetada *kordusküsitletuseks*. Kui küsitluskord läheb üle tunnistaja kutsunud poole vastaspoolele, võiks selle, samuti seaduses ristimata jäänud küsitlusviisi nimetada ilmselt *kordus-teisesküsitletuseks*.

Eesti kriminaalmenetluse arenemist võistleva menetluse suunas on mõjutanud Euroopa inimõiguste konventsiooni nõudmised. Konventsiooni artikli 6 kohaselt on igaühel õigus küsitleda isikuid, kes kohtus tema vastu ütlushi annavad. See nn konfrontatsiooniklausel on üks võistleva menetluse põhialasid.

Ristküsitletust eristabki tavalisest küsitlemisest asjaolu, et tunnistaja kutsunud poole ja vastaspoole küsitlemise reeglid on erinevad. Tuntumad erinevused on suunavate küsimuste lubamine ning tunnistaja vaba jutustuse⁹ puudumine. Samas eristab ristküsitletust tavalisest ülekuulamisest veelgi tuntavamalt asjaolu, et ristküsitletuse puhul on kontroll küsit-

⁵ Eesti juristide puhul paistab silma ka kitsas spetsialiseeritus õigusvaldkonniti ning seepärast on täiesti võimalik, et suurem osa tsiviilkohtumenetluse arendamisega tegelevaid inimesi ei ole kriminaalmenetluse arenguga väga täpselt kursis.

⁶ Samas tuleb kindlasti märkida, et enne Eestit on sedasama Ameerika eeskuju järginud näiteks Itaalia, kust ka Eesti seadustiku väljatöötamisel eeskuju võeti.

⁷ KrMS § 288.

⁸ KrMS § 288 lg 3.

⁹ Näiteks nii TsMS § 262 lg 4 kui VTMS § 99 lg 2, aga ka varem kehtinud KrMK § 243 lg 2 näevad ette, et tunnistaja ülekuulamine algab kohtuniku ettepanekuga tunnistajale, et viimane räägiks kohtule kõik, mida ta asja kohta teab.

tava üle tugevam: tunnistajalt oodatakse nii ühe kui ka teise poole küsimustele täpset vastamist ja juba küsitluse käigus püütakse maksimaalselt välja sõeluda see materjal, mis oleks mingil põhjusel lubamatu (kas asjakohatu või muul põhjusel tõendamisreeglite vastane). Et saadav vastus sõltub suuresti esitatud küsimusest, tuleb riskküsitluse edukuse saavutamiseks pöörata erilist tähelepanu küsimuste targalt läbimõeldud sõnastusele.

Kuidas riskküsitlus toimub?

Esmasküsitlus

Esmasküsitluse viib läbi see pool, kelle taotlusel tunnistaja kohtusse kutsuti.¹⁰ Kohtuliku uurimise esimeses pooles kuulatakse üle kõik süüdistaja poolt taotletud tunnistajad, seejärel kuulatakse kaitse tunnistajaid. Kriminaalmenetluse seadustik võimaldab tõendeid uurida küll ka eespool toodust erinevas järjekorras, kui pooled on selles kokku leppinud, kuid tunnistajate kuulamise selline järjekord ei ole mitte ainult praktikas valdav ja seadustikus vaikimisi kehtestatud, vaid ka kaitseõiguse tagamise nõudega kõige paremini kooskõlas, sest süüdistataval peab olema võimalik otsustada oma kaitsetaktika üle lähtuvalt põhjalikust teadmisesest süüdistuse tõendibaasi kohta.¹¹

Esmasküsitluse eesmärk on esitada eelkõige informatsiooni, mis veenaks kohut poole faktiväidete tõesuses. Esmasküsitlus on seetõttu väidetavalt kõige keerulisem kriminaalkohtupidamise osa, sest tunnistaja küsitaja peab rääkima kohtule oma lugu kolmanda isiku suu läbi. Võistlevale menetlusele on omane, et just tunnistajate ütluste kuulamise kaudu saabki kohus kätte suurema osa tõendusteabest. Sageli on kriminaalmenetluse ökonoomsusest tulenevalt sellest tõendiallika otsese kontrollimise nõudest kõrvale kaldunud eelkõige mitmesuguste dokumentide abil, näiteks asendas kriminaalmenetluse koodeksi¹² kehtimise ajal politsei poolt ülekuulatud tunnistajat sageli ülekuulamisprotokoll (kurikuulsad olid juhtumid, kus tunnistaja saatis kohtusse kirja, milles teatas, et ta kohtusse tulla ei taha ja jääb kohtueelses menetluses antud ütluste juurde), samuti võtab kohus ka praegu kuriteokoha üle vaadanud politseiametniku küsitlemise asemel vastu vaatlusprotokolli.¹³ Kehitiv õigus piirab oluliselt kohtueelses menetluses saadud tunnistajaütluste kasutamist kohtus ning eelistab tunnistaja ütluste vahetut kuulamist tunnistaja enda ettekandes. Tunnistaja vahetut kuulamist nõuab tegelikult ka Euroopa inimõiguste konventsiooni artiklist 6 nähtuv kaitseõiguse tagamise kohustus.¹⁴ See, milliseid faktiväiteid tõendada tuleb, sõltub aga esitatud süüdistuse sisust.

¹⁰ KrMS § 288 lg 1.

¹¹ Vastavalt Euroopa inimõiguste konventsiooni 6. artiklis sätestatud.

¹² Varem kehtinud kriminaalmenetlust reguleerinud õigusakt.

¹³ Omaette küsimus on, kas sellise paberilembuse ohvriks ei lange süüdistatava põhiõigused, sest politseiametniku küsitlemise tulemuseks võiks olla palju sellist informatsiooni, mida politseinik vaatlusprotokolli ei kirjutanud. Samas aga on näiteks Riigikohus seisukohal, et sündmuskoha vaatlust toimetanud politseiametnikku, kes on seaduse mõttes menetleja, ei saagi üle kuulata tunnistajana. Menetleja ei saa olla isikulise tõendi allikaks, leiab Riigikohus näiteks Ornefeldti lahendis (RKKK 3-1-1-29-05).

¹⁴ Vt nt *Delta v. France*, 11444/85, otsus 19.12.1990.

Näiteks karistusseadustiku (KarS) § 113 järgi eeldab tapmises esitatud süüdistus, et prokurör tõendaks vähemalt järgmiste asjaolude esinemist:

- a) inimene on surnud ebaloomulikku surma;
- b) süüdistatava käitumine on selle surma saabumisega põhjuslikus seoses;
- c) süüdistatav tegutses tahtlikult.¹⁵

Tahtlus omakorda jaguneb KarS-i kohaselt kavatsuseks, otseseks tahtluseks ning kaudseks tahtluseks. Süüdistaja peaks seega kutsuma kohtusse tunnistajad ja esitama muid tõendeid, mis nimetatud asjaolude esinemist kinnitaksid.

Esmasküsitluse eeldus on, et pool, kelle taotlusel tunnistaja kohtusse on kutsutud, teab, mille kohta tunnistaja oskab ütlushi anda. Tõsi, ka võistlevas menetluses ei ole esmasküsitluse käigus kohta nn kalastusekspeditsioonidele, kuivõrd selline huupi õngitsemine võiks kasu asemel hoopis kahju tuua. Hea õnne peale kutsutud tunnistaja ei oska võib-olla asja kohta üldse midagi öelda, raisates sellega asjatult kohtu ja poolte aega. Võib aga ka juhtuda, et huupi kohale kutsutud tunnistaja on valmis andma teda kohtusse kutsunud poolele hoopis kahjulikke ütlushi, valades nii rõõmsalt vett vastaspoole veskile.

Veelgi enam, tõhusaks esmasküsitluseks ei piisa ainuüksi teadmisesest, mida tunnistaja võiks kohtus öelda, vaid küsitlemine tuleb ka hoolikalt ette valmistada. Ameerika kohtuadvokaadid on koos psühholoogidega ammu välja selgitanud, et mitte ainult sellel, mida öeldakse, vaid ka sellel, millises järjekorras ja kuidas öeldakse, on suur mõju tunnistaja ütlushi veenvusele.¹⁶ Nii võib võtmetunnistaja esmasküsitlemisele kulunud aeg olla kasutult raisatud, kui küsitlus ei ole arusaadavalt ja loogiliselt üles ehitatud ning jääb seetõttu kohtunikule kaugeks ja ebaeenavaks.¹⁷

Esmasküsitluse tõhususe seisukohalt on ülioluline avakõne,¹⁸ mille peavad menetluse mõlemad pooled kohtus enne tõendite uurimist. Avakõne peab juhatama teed tõendite juurde. Tõsi on, et ilma avakõneta võiks asjast eelnevalt põhjalikumalt ettekujutust mitteomavale kohtunikule jääda arusaamatuks, miks üks või teine tunnistaja on kohtusse kutsutud ja miks teda küsitletakse.¹⁹ Samuti võib avakõne veel enne tõendite esitamist anda kohtule

¹⁵ Viimane nõue tuleneb karistusseadustiku üldosast: § 15 lõike 1 kohaselt on karistatav üksnes tahtlik tegu, kui vastavas eriosa sättes ei ole ette nähtud ka ettevaatamatu teo karistatavus. Et KarS-i § 113 midagi subjektiivse külje kohta ei maini, ongi selle sätte alusel karistatav vaid surma tahtlik põhjustamine. Karistatav, ehkki küll teise sätte alusel, on ka surma põhjustamine ettevaatamatusest.

¹⁶ Purver *et al.* The Trial Lawyer's Book: Preparing and Winning Cases. Rochester, NY 1990, lk 196.

¹⁷ Angloameerika õigustraditsioonis on oluline tähele panna veel üht tegurit: sageli otsustavad fakti küsimusi vandekohtunikud, kelleks on juhusliku valiku teel leitud tavalised kodanikud. Vandekohtunike tegevus seisneb sellisel juhul kannatlikus tõendite kuulamises ning hiljem otsuse tegemises. Niisuguse tööjaotuse juures ei saa ka eeldada, et otsustaja, kellele midagi arusaamatuks jääb, võiks omalt poolt küsimusi esitada.

¹⁸ Purver, lk 285.

¹⁹ Kohtunikul on aga menetluses ülesandeks ka menetluse ohjamine ja distsiplineerimine, sh asjakohatu informatsiooni kõrvaldamine, nagu märgib KrMS-i § 288 lõige 5. Tõendite asjakohasuse hindamise seisukohalt on konteksti tundmine väga oluline. Tuleb muidugi tähele panna, et ka asjakohasus pole kaugeltki üheselt mõistetav kontseptsioon, vaid sõltub oluliselt sellest, milline on konkreetse poole üldine kohtuasja teooria. Mis üht teooriat silmas pidades võib olla asjakohatu, osutub sageli väga oluliseks teise teooria seisukohalt.

küllaltki täpse ettekujutuse poolte arusaamadest asetleidnud sündmuse kohta. See eelteadmine annab kohtule prisma, mille läbi tõendeid mõista ja neist järeldusi teha. Seetõttu ei piisa risküsitluse ettevalmistamisel vaid üksikute tunnistajate ütluste ülevaatamisest, vaid tegelema peab kogu kohtuasja teooriaga ning mõtlema ka selle peale, kuidas kohut ette valmistada tõendite uurimiseks.²⁰

Tunnistaja esmasküsitluse kavandamisel on vaja silmas pidada mitmeid asjaolusid.

1. Tunnistaja ütlused peavad olema kohtule arusaadavalt esitatud.

Tuleb silmas pidada, et tunnistajat küsitletaks loogilises järjekorras. Muidu võib kohtul olla raske aru saada, kes, kus, mida ja millal tegi ning kuidas tunnistaja sellest teab. Loogiline järjekord ei pruugi alati tähendada kronoloogilist järjekorda, kuid harilikult on sündmusi ajalisel järjestuses kõige lihtsam jälgida.²¹ Eriti juhul, kui tunnistaja annab ütlusi keeruliste asjaolude kohta, tuleb hoolikalt jälgida, et tunnistaja ütlused oleksid ka sisuliselt kohtule arusaadavad, mistõttu võõrsõnade ja terminitega liialdamine ei tule kasuks. Arusaamisprobleem on tegelikult ka veenvusprobleem, sest see, millest inimene aru ei saa, tavaliselt eriti veenvalt ei mõju.

2. Tunnistaja ütlused peavad olema meeldejäädvalt esitatud.

Kohtuasjade puhul, kus tuleb üle kuulata palju tunnistajaid, on eriti oluline, et tunnistaja ütlused oleksid esitatud meeldejäädvalt. Kas kohus näiteks pärast kümnenda tunnistaja kuulamist veel mäletab, mida rääkis esimene tunnistaja? Tõenäoliselt mäletab, sest psühholoogid on kindlaks teinud, et kõige paremini jääb inimesele meelde see, mis oli alguses, ja see, mis oli lõpus.²² Tükk maad problemaatilisem on, kas kohtunikul on meeles ka see, mida rääkis kuues tunnistaja. Kui tunnistaja ütluste meeldejäävusele pole mõeldud, on võimalik, et kogu "etendus" kolmandast kaheksanda tunnistajani ongi asja arutamise lõpuks ununenud. Seetõttu soovitavad Angloameerika kohtutaktika (ja seega ka risküsitluse) asjatundjad tunnistaja ütlusi näitlike katsete ja esitlustehnika vahendite abil ilmestada ning kasutada kogu tõendite uurimise käigus kindlaid võtmesõnu ja -fraase, mis hästi meelde jäävad ja kogu esitlust ilmestavad. Ses mõttes ei erine kohtuasjas tõendite esitamine palju õpetajatööst koolis. Harvardi ülikooli professor Peter Murray märgib, et kohtujuurist on samal ajal nii muinasjutuvestja, kooliõpetaja kui ka müügimehe rollis.²³

3. Tunnistaja ütluste esitamisel tuleb jälgida, et tunnistaja mõjuks usaldusväärseks.

Tunnistaja usaldusväärse võivad hävitada juba esmasküsitluses tunnistaja ütlustes sisalduvad vastuolud (näiteks tunnistaja ise räägib küsitluse algul, et mees, kes teist rusikaga löi, oli lühike ja tumeda peaga, küsitluse lõpuks aga mainib, et lööja oli pikka kasvu ja heledajuukseline; või näiteks seletab prillikandjast tunnistaja, et oma lühinägelikkusest ja prillide puudumisest hoolimata nägi ta selgesti saja meetri kaugusel seisnud auto numb-

²⁰ Murray. Basic Trial Advocacy. Portland, ME, 1995. lk 53 jj.

²¹ Murray, lk 112.

²² Purver, lk 196.

²³ Murray, lk 9.

rit). Samuti on võimalik, et tunnistaja usaldusväarsust kahjustavad ütlustest väljaspool seisvad asjaolud. (Näiteks käitub tunnistaja kohtus ülbelt või, vastupidi, püüab iga hinna eest varjata oma nägu ja katta käega oma suud. Niisugust käitumist tõlgendavad psühholoogid tavaliselt valetamise märgina.) Tunnistaja usaldusväarsust võivad mõjutada ka tunnistaja välimus ja sotsiaalne staatus, mis on küll usaldusväarsust mõjutavate teguritena üpris irratsionaalsed (ja tavaliselt kohtuotsusesse ei jõua), kuid sellest hoolimata reaalsed ja vajaksid tähelepanu. Tunnistaja ettevalmistamisel²⁴ on tarvis minimeerida kõik need tegurid, mis võiksid tunnistaja usaldusväarsust vähendada.

Loomulikult ei ole võimalik tunnistajat instrueerida, mida ta peaks või ei peaks kohtus ütleva.²⁵ Samas juhendab hoolikas kohtujurist oma tunnistajat, kuidas too peaks kohtus käituma ja mida, näiteks, selga panema.²⁶

4. Tunnistaja ütlustes sisalduvaid nõrku kohti tuleks võimalikult hoolikalt siluda või varjata.

Võimalik, et kohtusse tuleb kutsuda ütlusi andma mõni tunnistaja, kellel on küll kohtuasja seisukohalt väga vajalikku informatsiooni, kuid kelle ütlustes on nõrku kohti, mida teisesküsitusel on lihtne ära kasutada või märgata isegi esmasküsitusel. Sellises olukorras on peamiselt kaks varianti: kas puudus peita või see välja vabandada.

Peitmise all peetakse silmas olukorda, kus tunnistaja ütlustes esinev nõrk koht leiab käsitlemist tunnistaja küsitlemise keskel. Teades, et see, mis keskel, ei jää meelde nii hästi kui see, mis alguses või lõpus, loodetakse, et nõrka kohta ei märgata. On ka võimalik, et tunnistaja ütlustes leiduvat nõrkust üldse ei käsitletagi lootuses, et kohus ja vastaspool ei pane seda nagunii tähele. Nõrgaks kohaks võib olla näiteks tunnistaja kehv nägemine või kuulmine, samuti tunnistaja kriminaalne minevik, millele tuginedes oleks võimalik väita, et tunnistaja ei ole usaldusväärne. Tunnistaja usaldusväarsust võib kahtluse alla seada ka näiteks tema lähedane suhe kannatanu või süüdistatavaga.

Kui aga esmasküsitus ette valmistades on selge, et tunnistaja ütlustes esinevat nõrka kohta peita ei õnnestu või kui peitmine on küll teoreetiliselt võimalik, kuid avastamisrisk liiga suur, siis võib esmasküsitleja valida teise tee. Ta toob tunnistaja ütlustes sisalduva nõrga koha juba esmasküsitusel ausalt välja ja esitab ka põhjenduse, mis peaks selle välja vabandama või seda sobivamas valguses näitama.²⁷ Angloameerika õiguskirjanduses nimetatakse seda astla väljatõmbamiseks.²⁸ Tüüpiline näide selle kohta on olukord, kus ütlusi

²⁴ Ristküsitusel ja usaldusväarsuse seisukohalt tuleb kõiki neidsamu tegureid silmas pidada ka näiteks süüdistatava ja kannatanu puhul.

²⁵ Tunnistaja mõjutamine ei ole ainult eetikanõuete rikkumine, vaid võib teatud juhtudel olla ka kriminaalkaristuse vääriline. Lisaks võib hoolikalt kokkuharjutatud dialoog kohe farsivääriliseks muutuda, kui tunnistaja peaks kogemata mõne vastuse ära unustama.

²⁶ Keeton. Trial Tactics and Methods. 2nd. Boston, MA, 1973, lk 32.

²⁷ Purver, lk 421.

²⁸ Ingl *unstinging*.

annab isik, kes on ise samuti süüdistatav ning kellega süüdistaja on kokkuleppemenetluse raames kokkuleppele läinud. Sellises olukorras on ette näha, et teisesküsitus tegev kaitsja võiks vihjata asjaolule, et tõenäoliselt annab tunnistaja süüdistust kinnitavaid ütlusi vähemalt osaliselt motiveerituna leebema karistuse võimalusest. Sellises olukorras esitaks prokurör tunnistajale juba esmasküsitus käigus küsimusi, mille abil tunnistajaga teise menetluse käigus sõlmitud kokkuleppe toime tunnistajaütluste usaldusväärsusele viidaks miinimumini.

Esmasküsitus käigus ei ole lubatud esitada suunavaid küsimusi. Suunav küsimus on selline küsimus, milles sisaldub ka soovitatav vastus. Mittesuunavaid küsimusi nimetatakse ka avatud küsimusteks, sest vastaja on vabam valima vastuse sisu ja vormi. Nagu eespoolgi märgitud, peitub mittesuunavate küsimuste esitamises küsituleja jaoks oht: küsituleja kontroll tunnistaja üle on nõrgem ja tunnistaja võib n.ö ära joosta, st anda ootamatuid või lausa asjassepuutumatu vastuseid. Et säilitada kontroll tunnistaja üle, tuleb küsitulejal küsimuste sõnastus hoolega läbi mõelda. “Mis juhtus pärast seda?” ei ole küll suunav küsimus, kuid jätab tunnistajale vastamisel liiga suure valikuvabaduse. Seetõttu soovitatakse kasutada nn raamiga küsimusi.²⁹ Need on küsimused, mis ei ütle küll tunnistajale vastust ette, kuid piiravad teda. Näiteks küsimus “Mida te nägite autode juures pärast kokkupõrget?” annab tunnistajale ette raami, sest küsitakse, mida tunnistaja kindlal ajal ja kindlas kohas nägi. Küsimus “Mis värvi oli auto, mis jalakäijale otsa sõitis?” annab tunnistajale pidepunkti ja seetõttu saadakse ka konkreetne vastus. Niisugust vastust ei tarvitse saada, kui paluda lihtsalt kirjeldada jalakäijale otsa sõitnud autot.

Raamivate küsimuste puhul tuleb silmas pidada kahte olulist asjaolu. Raami esitamisega ei ole küsituleja üldiselt tunnistajale vastuseid ette öelnud. Küsituleja on küll täpne selles osas, milliste asjaolude kohta ta kuulda tahab, kuid asjaoludest peab rääkima siiski tunnistaja ise. Raam ei tohi ka taevast alla kukkuda. See tähendab, et küsituleja ei tohi ise raamimise kaudu esitada uut informatsiooni, mille kohta tunnistaja pole ütlusi andnud. Näiteks viimase küsimuse puhul peab olema eelnevalt tuvastatud, et mingi auto üldse jalakäijale otsa sõitis. Muidu muutuks mittesuunav küsimus sisuliselt tõendamata eeldusega suunavaks küsimuseks.

Teisesküsitus

Teisesküsitus peaesmärk on KrMS-is sätestatu kohaselt esmasküsitusel antud ütluste kontrollimine.³⁰ Samas võib teisesküsitusel näha siiski kaht eesmärki: tunnistaja usaldusväärsuse õõnestamine (vaevast et vastaspoolel tunnistaja usaldusväärsuse suurendamise plaani on, ehkki aeg-ajalt võib usaldusväärsuse õõnestamise katse ebaõnnestuda ning tulemus ollagi hoopis vastupidine) ja/või uue informatsiooni esitamine.

²⁹ Ingl *framing questions*.

³⁰ KrMS § 288 lg 3.

Loomulikult tuleb tähele panna, et need kaks eesmärki võivad teatud juhul teineteist välistada: olles tunnistaja usaldusväarsuse põrmu paisanud, ei ole selle tunnistaja abil uue informatsiooni esitamisel erilist mõtet, sest tunnistajat ei usuks kohus eduka õõnestustegevuse tõttu niikuinii. Samas võib tunnistaja usaldusväarsus sattuda kahtluse alla vaid osaliselt (näiteks selgub teisesküsitusel, et tunnistaja küll kuulis ärritatud hääli, kuid pika pinnimise peale nõustub, et ta ei pruukinud kõiki sõnu täpselt eristada, sest teda eraldas sõnelejatest paks sein) ning sellisel juhul võib tunnistaja siiski olla igati kõlblik mõne teise asjaolu kohta ütlusi andma.

Et teisesküsitus teeb tunnistaja kutsunud poole vastaspool, eeldatakse, et tunnistaja on teataval määral vaenulik ja tõrges.³¹ Seetõttu erineb teisesküsitus esmasküsitlusest ühe olulise teguri poolest: teisesküsitusel lubatakse suunavaid küsimusi. Kriminaalmenetluse seadustik näeb ette ka võimaluse esitada teisesküsitusel küsimusi selliste asjaolude kohta, mida esmasküsitusel ei puudutata, kuid nende asjaolude kohta ei ole lubatud esitada suunavaid küsimusi. Sisuliselt on ju tegemist esmasküsitluse ja informatsiooni esitamisega.

Suunav küsimus võimaldab küsitlejal tunnistajat rohkem kontrollida ja nõutada spetsiifilist informatsiooni, mille andmisest tunnistaja muidu kõrvale vingerdada võiks. Professor Peter Murray eristab kahte liiki suunavaid küsimusi, tugevaid ja nõrku.³² Tugev suunav küsimus võtab sageli kindlas kõneviisis esitatud kategoorilise väite kuju (nt “Kell kümme õhtul ei olnud te veel koju jõudnud”). Sellisel juhul oodatakse tunnistajalt vaid jah- või ei-vastust, igasugune muu vastus oleks vastamisest kõrvalepõiklemine. Nõrk suunav küsimus on esitatud kas-küsimusena ja teeb tunnistajale vastuvaidlemise ja oma täienduste esitamise veidi lihtsamaks (nt “Kas te kella kümneks olite juba koju jõudnud?”). Arvestades väga tõenäolist vaenulikkuse ja kangekaelsuse faktorit, soovitatakse teisesküsitusel kasutada võimalikult palju suunavaid küsimusi, kuigi tegelikult suunavate küsimuste esitamise kohustust ei ole.

Ehkki teisesküsitus põhineb suures osas esmasküsitluse käigus esitatud asjaoludel, ei saa siingi alahinnata teisesküsitluse planeerimise tähtsust. Soovitatav tulemus peaks küsitlejal juba teisesküsitluseks valmistumise ajal selge olema. Vaid nii on võimalik vältida teisesküsitusel tehtavaid tavalisi vigu, nagu esmasküsitluse tuima ülekordamist (mis tegelikult on kasuks hoopis esmasküsitlejale, sest tema lugu räägitakse uuesti üle ning jääb seetõttu ilmselt paremini meelde) või loogiliselt jälgitava struktuuri puudumist või vastandlike funktsioonide ebaõnnestunud ühitamist (püüd esitada uut informatsiooni eelnevalt kompromiteeritud tunnistaja kaudu). Põhjalikud kohtujuristid teevad juba enne kohtuistungit valmis vastaspoole tunnistajate teisesküsitluse kava, mida siis on võimalik esmasküsitluse käigus ilmnenu valguses täiendada ja kohandada. Muide, kõige olulisem küsimus teisesküsitluse puhul on, kas seda üldse tehagi. Kohustust selleks pole.

³¹ Murray, lk 164.

³² Murray, lk 166.

Tunnistaja usaldusväärse öönestamine

Väga harva juhtub teisesküsitleuse käigus see, mida filmis või romaanis kogu aeg ette tuleb: tunnistaja murdub ja võtab ootamatult omaks, et ta alguses kohtule valetas. Kui teisesküsitleuse käigus on otsustatud tunnistaja usaldusväärset öönestada, tehakse seda “tükkaaval” ja ühel järgmistest viisidest.

1. Tunnistaja varasema ütluse vastuolulisuse näitamine

Teisesküsitleja toob esmalt esile esmasküsitleuse käigus antud ütlused ning osutab seejärel kohtueelses menetluses tunnistaja antud ütlustele, mis on vastuolus kohtus öelduga.³³ Nii näitab teisesküsitleja, et tunnistaja jutus ei saa kindel olla. Sel juhul ei ole küsitleja huvitatud sellest, millal tunnistaja tegelikult tõtt rääkis, tema eesmärk on näidata, et tunnistajat ei saa usaldada. Muidugi on võimalik tunnistajat ka rehabiliteerida, veelgi enam, tunnistada kohtueelses menetluses antud ütlused kohtukõlblikeks, sest ajalises mõttes on ju kohtueelne menetlus toimunud ajal, mis oli sündmusele lähemal. Pärast vastuolude väljatoomist ei jäta teisesküsitleja seda asja lihtsalt niisama, vaid laseb tunnistajal selgitada, et ta kohtueelses menetluses mäletas sündmuse paremini ja seetõttu rääkis kohtueelses menetluses tõtt, ent kohtumenetluse ajaks oli ta sündmuse detailid lihtsalt unustanud. Näiteks nii:

K: Mis värvi oli auto, mis jalakäijale otsa sõitis?

V: Punane.

K: Mis marki see auto oli?

V: Opel Vectra.

K: Kas mäletate, et andsite selle õnnetuse kohta ütlusi ka politseile?

V: Jah.

K: Ja see toimus sündmusele lähemal ajal kui tänane istung?

V: Jah.

K: Ja teie ütluste kohta koostati ka protokoll?

V: Jah.

K: Ja te lugesite selle läbi ning andsite sellele oma allkirja, et kõik oli õigesti kirja pandud?

V: Jah.

K: Ja teid oli hoiatatud, et valetada ei tohi, ja te rääkisitegi siis tõtt?

V: Jah.

K: Kohtu loal loen ette tunnistaja ülekuulamise protokollist: „Jalakäijale sõitis otsa punane Mazda.“ Kas siis otsa sõitis Mazda?

V: Nojah, kui ma siis nii ütlesin, siis oli jah Mazda.

K: Aga miks te siin enne Opelit rääkisite?

V: Ju ma ajasin midagi segamini. Siis ma mäletasin hulga paremini.

³³ Sellist olukorda reguleerib KrMS-i § 289: kohtueelses menetluses antud ütluste avaldamine risküsitleuse käigus tunnistaja usaldusväärse kontrollimiseks.

2. Osutamine vastuolule muude tõenditega

Selle usaldusvääruse õõnestamise meetodi üks viimase aja kuulsamaid näiteid on Ameerikas aset leidnud kohtuprotsess Bernie Ebbersi üle.³⁴ Ebbers oli aktsiaseltsi juhatuse esimees. Teda süüdistati selles, et ta eksitas aktsionäre, luues pettekujutluse oma äriühingu heast majanduslikust olukorrast, kuigi aktsiaseltsil läks tegelikult väga halvasti. Ebbersi kaitsevõide oli, et tema ei teadnud midagi firma majandusraskustest; teda hoidsid teadmatuses tema alluvad ja ta ise oli piisavalt rumal, et mitte mõista, mis toimub. Süüdistaja kutsus kohtusse Ebbersi firma finantsjuhi Sullivani, kes kirjeldas ilmekalt, kuidas Ebbersi kontoris luges üle kohvifiltreid ja nurises, et kontoris raisatakse ja varastatakse. Kuidas siis ikka sobib pisidetailideni äriühingus toimuval silma peal hoidva juhataja kujuga kokku Ebbersi enda jutt sellest, et tema ei teadnud, mis firmas toimub ja usaldas pimesi vaid oma alluvaid? Vandekohus arvas, et ei sobigi, ja Ebbers mõisteti süüdi.

3. Osutamine puudulikele tajumistingimustele

Tunnistajapuldis seisab vanaproua, kes seletab, kuidas ta linnaliinibussis kuulis pealt teemast viis-kuus meetrit tagapool istunud meeste juttu. Üks neist meestest on sattumisi käimasolevas kohtuasjas süüdistatav. Kaitsja tõuseb püsti, et teisesküsitlust alustada. Ta liigub kohtusaali kaugemasse nurka ja küsib sealt vanaproua käest normaalse vaikse häälega: “Kas see buss mürises ka?” – “Mis? Misasja?” krimpsutab tunnistaja nina ja kortsutab kulmu. “Ma ei kuule hästi, öelge kõvemini.” See on just see vastus, mida kaitsja lootis kuulda. Muud polegi tegelikult vaja, sest on selge, et tunnistajal on kehv kõrvakuulmine ja olukorras, kus buss veel mürises (ses mõttes ei ole tunnistaja vastus siin oluline – küsimus oli pigem retooriline), on tõenäoline, et ta süüdistatava jutu pealtkuulmise asjus liialdas. Samamoodi tunneb kogunud kohtujurist tavaliselt huvi süüdistatava silmanägemise vastu. Näiteks uurib ta, kuidas oli tunnistajal võimalik näha tiheda heki taha, või pärib, kas tunnistaja on tõesti võimeline rahatähte vaid näpu vahel hoides tegema vahet ehtsal ja võltsitud rahal jne.

4. Osutamine eelarvamusele

K: Kas süüdistatav elab korteris, mis kuulub teile?

K: Kas teil on süüdistatavaga lähedased suhted? Intiimsuhted?

K: Kas teil ja süüdistataval on ühine majapidamine? Kas ta toetab teid majanduslikult?

K: Te käisite süüdistatavat eelvangistuses viibimise ajal mitu korda vaatamas, kas pole?

K: Süüdistatav on teie elukaaslane, kas pole?

Esitatud küsimustejada illustreerib tüüpilist rünnakut tunnistaja usaldusväärusele ning teeb seda eelarvamustele osutamise kaudu. Kõik küsimused viitavad põhjusele, miks tunnistaja on süüdistatava käekäigust isiklikult huvitatud, ning loovad pildi süüdistatava ja tunnistaja suhetest. Pealegi puudutavad kõik küsimused fakte, mida on väga lihtne muude tõenditega

³⁴ Vt http://www.usatoday.com/money/industries/telecom/2005-02-07-worldcom-tue-usat_x.htm (kättesaadav 03/06/2006)

tõendada, ja seetõttu oleks küsitlervast arutu ükskõik millist väidet valelikult eitada. Eelarvamus võib tekkida lähedastest suhetest, vihavaenust, saamahimust või ka rassistlikust maailmavaatest. Loomulikult ei küsi teisesküsitleja tunnistajalt, kas üks või teine faktor ajendab tunnistajat valetama, sest tunnistaja ei võtaks seda kunagi avalikult omaks.

5. Osutamine iseloomuveale

Informatsiooni esitamine selleks, et isikut lihtlabaselt mustata, on üldiselt keelatud.³⁵ Tunnistaja usaldusvärsus sõltub tema aususest, tõearmastusest. Seepärast on üpris loogiline, et teisesküsitleja kasutab rünnakutaktikat just tunnistaja selle iseloomuomaduse vastu. Kas kohus usuks tunnistajat, keda on juba paar korda valeütluse andmise eest süüdi mõistetud?

Teisesküsitusel tehakse sageli see viga, et esitatakse üks küsimus ülearu. Näiteks kui tunnistaja on esitanud varasemaga vastuolus oleva ütluse, ei peaks teisesküsitleja hakkama teda näägutama: “Mida te siin valetate? Kuidas on nii, et varem oli auto punast, nüüd on aga kollast värvi?” See provotseerib tunnistajat küsitlejale mõne sarkastilise märkusega kohta kätte näitama ning toob tavaliselt kaasa ka selgituse, millest vastuolu tekkis. Meenu-tagem, et võistlevas menetluses on iga pool enda eest väljas. Seega, kumb oleks kindlam võidutooja, kas vastaspoole tunnistaja selgitused või asjakohased järeldused lõpukõnes?

Teisesküsitusel võib vajaduse korral järgneda kordusküsitus, mille põhiülesanne on tunnistaja rehabiliteerimine. Kordusküsitusel korraldab see pool, kes tunnistaja kutsus, suunavad küsimused on kordusküsitusel keelatud, välja arvatud selliste asjaolude kohta, mida esmakordselt teisesküsitusel käigus esitati.

Vastulaused

Ristküsitluse ja selle reeglite jõustamisega on väga tihedalt seotud ka Eesti kohtutes praegu veel küllaltki vähe kasutatust leidnud vastulaused.³⁶ Vastulause on sisuliselt ühe poole taotlus kõrvaldada kõlbmatu küsimus, seetõttu on tegu võistlevas menetluses väga olulise tööriistaga. Samas peab tähele panema, et vastulausel on sügavam tähendus kui pelgalt reeglite rikkumisele osutamine. Vastulause aitab pooltel iseenda ja kohtu vastu ausaks jääda. Kui vaadata küsitlusreegleid, siis on ju nende peamine eesmärk tagada õiglane kohtumenetlus, s.o võimaldada kohtul faktidele tuginedes pädevaid otsuseid teha. Vastulauset esitades ei pööra pool kohtu tähelepanu mitte ainult võimalikule rikkumisele, vaid annab ka vastaspoolele märku, et tema nõrk koht on üles leitud, sest kui tõendamiseks on vaja reegleid rikkuda, on tegemist just nimelt nõrkusega. Vastulauseid võib esitada kõikvõimalike menetlusrikkumiste kohta.

³⁵ KrMS-i § 68 lg 6.

³⁶ Ingl *objection*.

Süüdistatava risküsitlus

Süüdistatava risküsitlus on Eestis korraldatud mõneti erandlikult. Nimelt näeb KrMS-i § 293 lõige 2 ette, et süüdistatavat küsitleb esimesena prokurör, seejärel saab küsitlusõiguse kaitsja. Arvestades esmasküsitluse peamist eesmärki – esitada kohtule informatsiooni –, on selline olukord mõneti ebamugav nii kaitsjale kui ka süüdistajale. Et süüdistataval puudub kohustus kohtueelses menetluses ütlusi anda, on täiesti võimalik, et prokuröri ei ole süüdistatavat küsitluse asudes mingeid muid eelteadmisi kui need, mis ta on saanud kriminaaltoimikust. Võimalik on ka, et süüdistatav ei soovigi kohtus ütlusi anda, sest sellinegi õigus on tal olemas. Tavaliselt on süüdistatav prokuröri suhtes vaenulikult meelestatud ning seetõttu oleks loogiline, kui prokurör saaks süüdistatava küsitlemisel kasutada suunavaid küsimusi. Kaitse seisukohalt on prokuröri esmasküsitlusõigus problemaatiline, sest sellisel juhul ei oleks kaitsjal võimalik süüdistatavat küsitluse asudes esitada oma teooriat, vaid tuleks tegelda teisesküsitluse käigus peamiselt süüdistuste kummutamisega. Muidugi on võimalik, et süüdistatav keeldub süüdistaja küsimustele vastamast. Siis saab teda, küll teisesküsitluse nime all, sisuliselt esmasküsitleda kaitsja.

Risküsitluse rakendamise probleemid

Uuendusi, liiati veel nii kardinaalseid, on alati raske ellu viia. Risküsitluse rakendamine Eesti kriminaalkohtupidamises ei ole ses mõttes mingi erand. Probleeme on mitmeid.

Üks probleem on kindlasti protsessiosaliste professionaalsus.³⁷ Kohtunikud näitavad näpuga nii prokuröride kui ka advokaatide peale ja kurdavad, et aeg-ajalt jätab nende küsitlemisoskus soovida. See aga tähendab hoopis protsessile tervikuna. Võistleva menetluse latusaks toimimiseks on tarvis, et menetluspoolel oleksid enam-vähem võrdset tasemel, muidu vajub protsess ühele poole kiiva ja võib kaasa tuua väärilahendi.

Kohtunikud kurdavad ka risküsitluse ajamahukuse üle. Eelmise menetlusseaduse kohaselt oli võimalik paljud tunnistajad kohtus üldse üle kuulamata jätta. Samuti oli olemas nn tunnistaja vaba jutustus (tunnistajal lasti ülekuulamise alguses ise asja kohta jutustada, mida ta heaks arvas).³⁸

Eesti advokaadid tunnevad aga muret selle pärast, et kohtud ei järgivat sageli risküsitluse reegleid või asuvad prokuröri järele aitama. Küsitlusreeglite rikkumisena käsitatakse kõige sagedamini kohtu liigset aktiivsust, aga ka kohtueelse uurimise materjalide lubamatut avaldamist. Küsitlusreeglite tagamine eeldab täpset, kohati ehk isegi sõnasõnalist protokollimist, mida Eesti kohtutes praegu ei tehta. Seaduse kohaselt tuleb protokollida nii küsimus kui ka vastus, kuid sellega on seotud vähemalt kaks probleemi. Risküsitluses võib küsi-

³⁷ Seda on rõhutanud mitmed Eesti kohtunikud.

³⁸ Ehkki ilmselt mõne tunnistaja puhul tähendas see ilmselt aja kokkuhoidu, seisid teised tunnistajad seepeale nõutult tunnistajapuldi taga ja ootasid, et neid küsitletaks.

muste-vastuste tempo minna nii kiireks, et sekretär ei jõua kõike protokollida ja hakkab küsimusi ja vastuseid oma äranägemise järgi õgvendama. Seda võib teha ka kohtunik, kui ta näeb, et sekretär ei jõua küsitlusega sammu pidada.

Protokollimise aeglusest tuleneb ka risküsitluse aeglane kulg: kohus on sunnitud küsitluse peatama, et protokoll koostamiseks rohkem aega anda. Lisaks protsessi venimisele – selle üle on kurtnud ka kohtunikud – on oht, et aeglaselt ja pikkade mõttepausidega kulgev risküsitlus kaotab oma teravuse ja minetab soovitud efekti.

Et apellatsioonikohtus saaks toetuda küsitlusreeglite rikkumisele, on tarvis, et iga rikkumine jõutaks protokollile kanda. Valvas peab olema ka tunnistajaütluste täpse protokollimise puhul. Palju on räägitud, et kohtuistungid tuleks lisaks tavapärasele protokollimisele ka helilindile jäädvustada. Mõned kohtunikud seda juba teevadki, kuid salvestiste pikkus ja nendega tutvumiseks kuluv aeg ei ole sellele meetodile laialdast populaarsust lisanud. Tõsi, tänapäevaste tehnikavahenditega on võimalik salvestised sisukorrastada ja sellest oleks ilmselt juba palju abi.

Lõpetuseks

Risküsitlust on mõnel pool nimetatud palaganitegemiseks, teisel aga peetakse seda kõige efektiivsemaks tõe väljaselgitamise meetodiks. Ilmselt aga nõustutakse sellega, et risküsitlus võib olla väga dramaatiline, isegi atraktiivne. Hästi korraldatud risküsitlus pakub teravaid elamusi ja valmistab valetavale või halva mäluga tunnistajale tõsist muret. Risküsitlus kui tunnistaja küsitlemise meetod sõltub aga siiski oluliselt küsitaja oskustest.

Kas risküsitluse kasutuselevõtuga on kohtumenetlus muutunud paremaks kui vanasti? Või on tulemusi liiga vara oodata? Kriminaalmenetluse seadustik on jõus olnud küll juba pea-aegu kaks aastat, kuid risküsitlusega üldmenetlusi tuleb kohtutes ette suhteliselt vähestes kriminaalajades. Tuleb nõustuda Ameerika autoritega, kes kordavad nagu ühest suust: selleks et saada efektiivseks risküsitluseks, on vaja palju harjutada. Oluline on lahendada ka risküsitluse edukat rakendamist takistavad tehnilised probleemid.

Risküsitluse kohtupraktikasse rakendumine on siiski lootustandev. Vaikselt saab hakata rääkima risküsitluskunsti valdavast advokaatide koorekihist. Nende edukus tiivustab kindlasti teisi kolleege risküsitlusoskusi arendama.

ANDREAS KANGUR, LL.M.
Tartu Ülikooli avaliku õiguse assistent

TÖÖSEADUSED SELGEMAKS!

(Hajamõtteid tööseaduste sõnastuse kohta)

Kuni uus töölepingu seadus pole valminud, on mõtet jätkata arutelu asjasse puutuvate aktide keelekasutuse üle. Tööõigusega pikka aega seotud inimesena soovib kirjutise autor, et uued tööseadused oleksid sõnastatud täpsemalt.

Tööinspektori nõusolek töötajate esindaja vallandamisel

Töölepinguseaduse (TLS) järgi peab tööinspektor töötajate esindaja vallandamisel tööandjale kirjalikult põhjendama nõusoleku andmist või sellest keeldumist. Kui töötajate esindaja on valitud töötajaid esindava organisatsiooni (s.o ametiühingu) poolt, siis peab tööinspektor enne otsuse tegemist pöörduma selle organisatsiooni poole arvamuse saamiseks. Töötajaid esindav organisatsioon annab oma arvamuse nädala jooksul arvates tema poole pöördumise päevast (TLS § 94 lg 2).

Siit tekib mitu küsimust.

1. Kui tööinspektor on keeldunud nõusoleku andmisel pöördumast arvamuse saamiseks töötajate esindusorganisatsiooni poole, kas see annab töötajale või tööandjale küllaldase aluse pöörduda töövaidlusorganisse ja taotleda ainult selle tõttu tööle ennistamist ilma tööinspektori peale eelnevalt kaebust esitamata? Arvan, et jah, sest see on oluline tagatis töötajate esindaja sõltumatuse tagamisel ja tööinspektori põhjendatud otsuse tegemisel. Töötajale ja tööandjale peab jääma valikuvõimalus oma rikutud õiguse taastamiseks.

2. Kui organisatsioon ei vasta nädala jooksul, kas siis võib tööinspektor teha otsuse ilma esindusorganisatsiooni arvamusega? Ilmselt võib.

3. Kui töötajate esindaja on valitud töötajate üldkoosolekul (kui nt puudub ametiühing), siis TLS-i § 94 lõike 2 tekstist lähtuvalt ei ole tööinspektor kohustatud arvamuse saamiseks kollektiivi poole pöörduma nõusoleku andmiseks või sellest keeldumiseks ja otsustab ilma kollektiivi arvamusega. Miks töötajate esindaja tagatiste maht oleneb tema valimise viisist?

Lepingu lõpetamine ja lõppemine

Lepingu *lõpetamisega* on tegemist siis, kui lepingu kehtivusele tehakse lõpp poolte tahtevalduse või selleks pädevate organite nõude (otsuse) alusel. Lepingu *lõppemisega* on tegemist siis, kui lepingu sisu on ammendunud või tema edasine täitmine osutub objektiivselt võimatuks (nt üks lepingupool sureb või juriidiline isik likvideeritakse). Töölepingu lõpetamine või lõppemine tähendab tööõigussuhte lõppu ning eeldab asjakohast vormista-

mist. Näiteks töötaja surma korral tööandja *ei lõpeta* töölepingut, nagu on kirjas TLS-i §-s 115. Õige oleks sõnastus: “Töötaja surma korral vormistab tööandja töölepingu *lõppemise* töötaja surmapäevast arvates”.

Tööandjale makstava hüvitise olemus

TLS-i § 118 annab tööandjale õiguse nõuda töölt omavoliliselt ilma töölepingu lõpetamise avaldust esitamata lahkunult hüvitist *kuni* ühe (lg 1) või kolme kuu (lg 2) keskmise palga ulatuses. Mida see hüvitis endast kujutab ja mida peab arvestama selle sissenõudmisel, seda ei ole selgitatud.

Tegemist ei ole trahviga, sest sellist trahvi pole ette nähtud. Pealegi hüvitise kindlaksmääramine suurusega *kuni* lubab oletada selle kinnipidamise ulatust vastavalt tekitatud kahjule. Seega on tegemist töötaja varalise vastutuse ühe eriliigiga. Kehtiva seaduse kohaselt saab kahjukuks lugeda vaid lauskahju, kusjuures selle suuruse peab tõendama tööandja.

Kas tööpäev või kalendripäev?

TLS-i § 119 lõike 1 kohaselt on tööandja kohustatud maksma töötajale tööraamatu kättemise viivitatud *päevade* eest keskmist palka. Tekib küsimus, kas keskmist palka tuleb maksta ka iganädalaste puhkepäevade ja riigipühade eest. Siinkirjutaja arvates on keskmise palga maksmine tingitud vajadusest tagada töötajale sissetulek keskmise palga ulatuses seetõttu, et ta ei ole saanud tööraamatu puudumise tõttu asuda uuele töökohale. Palka oleks ta saanud ainult *tööpäevade* eest. Ka tööraamatu kinnipidamise puhul tuleks keskmist palka maksta vaid tööpäevade eest. Erisuguseid tõlgendusi ei saanuks tekkida, kui oleks sõnaselgelt öeldud, kas keskmist palka makstakse iga *tööpäeva* eest.

Sama probleem tekib ka § 119 lõike 2 puhul lõpparve kinnipidamise aja eest keskmise palga maksmisel, kuigi seal on maksmise koguulatus piiratud ühe kuu keskmise palgaga.

Samas paragrahvis on jäänud lahendamata küsimus, kuidas tuleb maksta keskmist palka siis, kui samaaegselt on kinni peetud nii tööraamat kui ka lõpparve. Selle võiks lahendada §-le 119 kolmanda lõike lisamisega.

Kuigi § 119 sisaldab kaht eri normi, ei tähenda see sugugi, et mõlema normi üheaegselt rikkumisel tuleks töötajale maksta keskmist palka mõlema normi alusel (s.o et töötaja saaks iga päeva eest kahekordse keskmise palga seni, kuni lõpparve kinnipidamise aja eest makstav keskmine palk ei ületa töötaja ühe kuu keskmist palka). Õigusnormi ei saa tõlgendada ainult grammatiliselt. Tuleb arvestada normi kohta analoogiliste õigusnormide süsteemis ning normi kehtestamise eesmärki. Nii § 119 lõike 1 kui ka lõike 2 eesmärk on töötajale keskmise palga maksmine seetõttu, et endise tööandja süü tõttu ei saa töötaja asuda uuele töökohale. Kahekordse keskmise palga maksmine tähendaks töötaja alusetut rikastumist.

Puhkus kui õigustermin

Eesti tööseadused nimetavad puhkuseks kõiki töötajate või ametnike ajutisi tööst vabastamisi, olgu tegemist ajutise töövõimetusega, riigi- või omavalitsusülesannete täitmisega, õppimisega vms. Puhkusega on aga tegu vaid siis, kui töötaja või ametnik vabastatakse tööst või teenistusest selleks, et võimaldada talle puhkust. Seepärast tuleks edaspidi seadustes jm õigusaktides eristada puhkused (tööpuhkused) muudest ajutiselt tööst või teenistusest vabastamistest. Puhkus kui puhkeaja üks eriliik tuleks sätestada töö- ja puhkeaja seaduses.

Kes on tööõiguse järgi ametiisik?

Ametiisikut on õigusvaldkonniti eri viisi määratletud. Korruptsioonivastase seaduse § 3 kohaselt peetakse ametiisikuks töötajat, kellel on ametiseisundist tulenev õiguspädevus võtta vastu teistele isikutele kohustuslikke otsuseid ja teha toiminguid, mis tähendab, et tal on õigus või kohustus anda teistele käsk või korraldusi ja vastutada nende õiguse eest.

Tööõiguses tuleks käsitada ametiisikut kui töötajat, kellel on õigus anda käsk või korraldusi oma alluvatele. Kolmandate isikute suhtes tal sellist õigust ei ole.

Kui kaua peab kollektiivlepingut täitma

Kollektiivlepingu seaduse § 11 lõike 5 kohaselt on kollektiivlepingu kehtivuse lõppedes pooled kohustatud kuni uue kollektiivlepingu sõlmimiseni täitma kollektiivlepingu tingimusi, välja arvatud kohustus pidada töörahu. Sama paragrahvi lõike 1 kohaselt jõustub kollektiivleping allakirjutamise päevast, kui kollektiivlepingus ei ole ette nähtud teisiti.

Mis juhtub, kui uus leping sõlmitakse enne aasta möödumist, kuid kehtima hakkamise aeg pole kindlaks määratud? Siis tuleb kehtivast tekstist välja nii, et lepingu jõustumine ja kehtima hakkamine on erinevad mõisted. Probleem langeks ära, kui lõikes 1 öelda, et *kollektiivleping loetakse sõlmituks allakirjutamise päevast ja jõustub kollektiivlepingus ette nähtud tähtpäeval*. Lõikes 5 võiks öelda, et *kuni uue kollektiivlepingu jõustumiseni on pooled kohustatud täitma senise kollektiivlepingu tingimusi, välja arvatud kohustus pidada töörahu*.

HEINO SIIGUR

MIDA EKI KEELENÕUANDEST KÜSITAKSE (6)

4. Sõnade tähendus ja kasutus

Sõnade tähendusse ja kasutusse puutuvaid küsimusi on keelenõuandele esitatud väga palju. Mõnikord tahab helistaja üksnes teada, kas küsitud sõna on eesti keeles olemas või mida ta tähendab. Tihti põimuvad küsimuses aga mitu aspekti: õigekiri, tähendus, kasutus-sobivus jne.

Keeletarvitaja kahtleb, kas nähtud või kuulnud sõna keeles ikka eksisteerib, ning pöörduv keelenõuandesse. Nõnda on helistajad teada saanud, et eesti keeles on „täiesti olemas” näiteks sõnad *akteerima*, *ebaloogiline*, *emotikon*, *fosforestseerima*, *globaalmajandus*, *kargo*, *optimum*, *personaalklient*, *plakeeritud*, *postdateerima*, *siirutaja*, *simultaantõlge*, *skonto*, *suhestama*, *vaidlustus*. Nagu näha, on rohkem küsitud võõrsõnu.

Samasuguseid küsimusi tuleb ka keeletarvitajatelt, kes tahavad ise üht või teist sõna kasutada ja kindluse mõttes küsivad keelenõuandest üle. Kinnitust on otsitud selliste sõnade puhul nagu *auditeerima*, *ehitusprojekteerimine*, *finantseering*, *kasuksepp*, *kiituskiri*, *peagu*, *sestap*, *tõuketoetus*, *vakants*, *väljaõpe*, *vääring*, *ülemaaline*.

Vahel on helistaja olnud täiesti kindel, et kasutatud sõna on viga. Ei saa ju olla õige selline sõna nagu *õhuvedu*, kui mõeldud on lennutransporti? – Saab küll, vrd *maanteevedu*, *raudteevedu*. – No arengud on ikka kosmilised!

Siinkohal olgu öeldud, et sõnaraamat pole sõna olemasolu kriteeriumiks. Kas võib kasutada sõna *kodeering*, kuigi sõnastikes niisugust ei ole? ÕS-is pole sõna *loovus*, kas seda võib kasutada? – Võib kasutada, sõnastikes ei ole kõiki sõnu.

Küsitud sõnade hulgas on ka näiteks toorlaene ja moodustuskäigult tavatuid tuletisi, mis kirjakeelde ei kõlba. Mis asi on *detseptiivsus*? (Juttu pidi olema intellektuaalse omandi kaitsmisest.) – Ilmselt on toorlaen inglise keelest (vrd ingl *deceptive* 'petlik, eksitav'), võiks tähendada 'eksitavust'.

Kas *masinate kannibaliseerimine* on õige? Kusagil õppematerjalis olevat nii. – Ei, see on osadeks lammutamine (vrd ingl *cannibalization*). (Küsiija lõi seejuures huvitava teooria, et kannibal on ju umbes sama mis barbar ja lõhkumine ongi barbaarne!)

4.1. Sarnassõnad

Ühe küsitud sõnade rühma moodustavad paronüümid, mida iseloomustavad sarnane välimus ja erinev tähendus. Küsitud sarnassõnade hulgas on nii oma- kui ka võõrsõnu.

Kõige rohkem on küsitud paronüümipaari **enamik** 'suurem osa' ja **enamus** 'arvuline ülekaal'. Sageli kasutatakse sõna *enamus* seal, kus peab olema **enamik**: *enamus relvi* → *enamik relvi*, *oktoobrikuu ei sobi enamusele* → *enamikule*. Mõnikord tuleks valida muu sõnastus: *jagati enamuses* → *enamjaolt* või *enamasti taludesse*, *enamiku ajast* → *suurema osa ajast*. Sõnavalikuprobleemile võib lisanduda ühildumine: Kas *enamik riikides* või *enamus riikides*? – Õige on *enamikus riikides* (*enamik* on oma laiendiga samas käändes). *Liimib enamikke plaste* → *enamikku plaste* (käänamisel jääb *enamik* ikka ainsusesse), *enami- kel juhtudel* → *enamikul juhtudel*. Alus ja öeldis ühilduvad arvus, ühildumine on vormiline: *Enamik müügiga tegelevaid ettevõtteid jätab olulise kasumiteenimisvõimaluse kasutama*. „Eesti keele käsiraamat” peab seesugustel juhtudel võimalikuks ka sisulist ühildumist: *enamik ettevõtteid jätavad*.

Rohkesti küsimusi on andnud sõnad **järel**, **järele** ja **järgi**, mille vahel valimine võib osutada raskeks. Täheanduses 'millegi põhjal või alusel' on õige **järgi**, nt *tavatariifi järgi* (mitte *järele*), *jaotada teemad raskusastme järgi*. Mujal on õige **järele** või **järel**: *läks tööraamatule järele*, *lõhnab kohvi järele*, *šokolaadist on järele jäänud ainult paber*; *käis lapsel lasteaias järel*. Õige liitmäärsõna on *tagantjärele*, mitte *tagantjärgi*. Küsimusi on tulnud ka *järele*-ühendteigusõnadest saadud tuletiste, eeskätt teonimede kohta. Tuletises on määrsõna kirjpilt sama kui tegusõna pöördelises vormis: *vastab mingis aines järele* ja *järelevas- tamine* (mitte *järelvastamine*), *raha jäi järele* ja *järelejäänud* (ka lahku: *järele jäänud*) *raha*, *järelepärimine* (vrd *järele pärima*), *järelevalve* (vrd *järele valvama*), *järeleandmine*, *järelejätmine*, *järelemõtlematult*.

Täheandusel erinevad ka kahe kirjpildilt sarnaste sõnade rühma liikmed **käsitama**, **käsit- lema** ja **käsitsema** ning **käitama** ja **käitlema**. Seadmete, tööriistade puhul on õige sõna **käsitsema**, mitte *käsitlema*: *relvi käsitsetakse*, *tööriista on lihtne käsitseda*, *kergesti käsit- setav aparaat*. Arusaama mõttes on õige **käsitus**: *maailmakäsitus* (mitte *maailmakäsitlus*); vaatlemise, arutamise tähenduses **käsitlus**: *teemakäsitlus*, *Eesti ajaloo käsitlus*. Kas arveid ja dokumente *käsitletakse* või *käsitatakse*? – Hoopis käideldakse. **Käitlema** märgib 'ümber käima': *sissetuleva ja väljamineva posti käitlemine*; *info, jäätmete, kaupade, naftasaadus- te, preparaadi, toidu käitlemine*; *reovee käitlus*, *jäätmekäitlus*, *prügikäitleja*. Aga lennufir- ma tõenäoliselt **käitab** 'ekspluateerib' lennukit, mitte ei *käitle*.

Segamini kipuvad minema **omandama**, **omastama** ja **omistama**. Näiteks varguse või röö- vimise puhul on tegu millegi omavolilise endale võtmisega ehk **omastamisega**, siis on vale rääkida *omandamisest*. **Omistama** tähendab 'kellelegi midagi omaks või kuuluvaks pida- ma', nt *Suures pahameeles omistab naine mehele kõik halvad iseloomujooned, mis tal parajasti meelde tulevad*. Paraku kasutatakse sõna laiemalt, kui selle tähendus lubaks: *Organism omistab* → **omastab** 'teeb omaks' *toitaineid*; *Haridust mitte ei omistata*, vaid **omandatakse**. Eriti palju näiteid on 'andma' tähenduses kasutamise kohta: Kas kvalifikat- siooni *andmist* või *omistamist* tõendav dokument? – **Andmist**. *Koori dirigendile Triin Kochile omistati* → **anti** *parima dirigendi tiitel*. *Aasta ema tiitel antakse*, *samuti antakse*

teaduskraade, medaleid, aumärke. Kas president *omistab* või *annetab* teenetemärgi? – President **annab** teenetemärgi.

Keeletarvitajale on rasked ka **kestus** 'vältus' ja **kestvus** 'edasikestmine; vastupidavus', mis on ise asjad, enamasti kiputakse teist sõna kasutama esimese tähenduses. Kas reisi pikkuse mõttes on õige *kestus* või *kestvus*? – Õige on reisi **kestus**. Samuti *projekti kestus* (väga sageli küsitud ühend), *ettekannete kestus*, *tööde kestus*.

Võõrsõnadest on kõige rohkem küsitud sõnade **kompetents** ja **kompetentsus** tähendust. **Kompetents** märgib võimkonda, võimupädevust: *ametniku kompetentsi kuuluvad need ja need asjad*, ja **kompetentsus** asjatundlikkust, pädevust: *eksperdi kompetentsus*, *sotsiaalne kompetentsus*. Nii mõnigi helistaja on märkinud, et mitmuslikku vormi *kompetentsid* kiputakse kasutama seal, kus peaks olema *kompetentsus*. Mõnikord on nimisõna asemel õige omadussõna, nt *keegi omab suurt* (või *kõrget*) *kompetentsust* on paremas sõnastuses *keegi on väga kompetentne*.

Mille poolest erinevad **pitsat** ja **pitsser**? – **Pitsat** on pitseri löömise vahend ja **pitsser** on pitsatijalg. Seega kirjal on all *pitsser* (mitte *pitsat*) ja näiteks *notar tõendab kirja pitsseriga*. Kui mingis dokumendis nõutakse „pitsatit”, siis võiks ju tõepoolest keelduda selle loovutamist.

Kas palka **arvestatakse** või **arvutatakse**? – Saab mõlemat teha. **Arvestamine** on laiemat tähendusega. **Arvutamine** on (puhas) kalkuleerimine, viitab eeskätt matemaatilistele tehetele, nt *arvutab kindlustusmakseid*, *hüvitiste ümberarvutamine*.

Kas Euroopa dokumente saab **eestistada**? – Kui mõeldakse tõlkimist, siis peab olema **eestindada**. Ka tarkvara tõlkimine (ingl *software localization*) eesti keelde on *tarkvara eestindamine*. Eestipäraseks tegemise puhul on õige **eestistama**: *nimede eestistamine*.

Segadust on ka sõnadega **enne** ja **ennem**. Viimast kasutatakse rohkesti ja sageli valesti, *ennem* on õige üksnes tähenduses 'pigem': *ennem surra kui alla anda*. Mujal on õige **enne**: *enne* 'varem' *valmis keedetud söök*; *mitte avada enne lubatud päeva*; *enne algust*, *enne hooaega*, *enne kontserti*, *enne 20. jaanuari*.

Kas saab **eritleda** üht haigust teisest? – Ei, üht saab teisest **eristada**. Haigusi saab küll **eritleda**, st uurida, analüüsida.

Kas toodet **esitletakse** või **esitatakse**? – Toodet **esitletakse**. Ent *töötaja esitati* (mitte *esitleti*) *autasustamiseks*.

Kas inglise *store* võiks tõlkida sõnaga **hoiustama**? Juttu on näiteks talveriietest kodus, mida suvel ei vajata. – Ei või, võiks öelda *hoiule panema*. **Hoiustama** tähendab 'hoiusena panka paigutama, seal hoidma'. Kahjuks on see sõna haaranud endale ka **hoiudama**

tähenduse 'hoiule andma, hoidu panema; valve all hoidma': *kütuse, kala või ravimite hoiustamise* asemel tuleks rääkida nende *hoiundamisest*.

Kas õige on relva *kinnitama* või *kinnistama* tähenduses 'omandiks registreerima'? – Õige on **kinnistama**. Helistaja kurtis, et ülemused kasutavad kinnitamise asemel kinnistamist, nt *kinnistavad dokumente*. – Peaks olema ikka **kinnitama**: *allkirjaga kinnitatud dokument*.

Kas küünlajalg on *kohandatud* või *kohaldatud* elektrile? – **Kohandatud**, st kohaseks tehtud. **Kohaldama** tähendab õiguskeeles '(konkreetsel juhul) rakendama', nt *kohaldada vahi all hoidmist*.

Mitte *laostamine*, vaid **ladustamine** on õige, kui mõeldakse 'lattu panemist, lattu andmist'. Kas *ladustamis-* või *ladestamisplats*? – *Ladustusplats* ehk *laoplat*s.

Kas *kuumaks* või *kuumakse* (järelmaksuga müügi puhul)? – **Kuumakse**. **Maks** märgib riigile või kohalikule omavalitsusele laekuvat makset. **Makse** on millegi eest tasutav summa: *ettemakse, kindlustusmakse, osamakse, sissemakse, väljamakse*. Argikasutuses käibib *maks* ka *makse* tähenduses.

Kas on olemas sõna **ohjama**, mida tähendab, kui laialt kasutatakse? Kas see on sama mis *kontrollima*? – Ei ole sama, märgib 'tööd otseselt korraldama, tippjuhtimisega võrreldes madalamal astmel juhtima', aga kui selle taga on inglise *control* (selgus, et ongi), siis pigem sobibki *ohjama*. Kas õige on kriisi *reguleerimine* või *ohjeldamine*? – **Kriisiohjamine**. Levima on hakanud *ohjama* seal, kus õige oleks **ohjeldama**. Näiteks korruptsiooni *ohjamise* asemel peaks rääkima *ohjeldamisest, ohjes hoidmisest*.

Kas *soovitav* või *soovitav*? – Mõlemad on võimalikud, kasutus sõltub sisust. **Soovitav** tähendab 'soovimisväärne', nt *soovitav on kolme võõrkeele oskus* 'soovime, et te oskaks kolme võõrkeelt'. **Soovitatav** tähendab 'soovitamisväärne', nt *soovitav on enne sööki käsi pesta* 'soovitame teil enne sööki käsi pesta'. Kas kõrgharidus on soovitav või soovitatav? – Töölevõtmisel ilmselt *soovitav*.

Kas *sünergeetika* ja *sünergia* on samatähenduslikud? Kas õige on *sünergeetiline* või *sünergiline*? – **Sünergeetika** on teadus, mis uurib süsteemide iseorganiseerumist. **Sünergia** märgib võimendatud koosmõju. Omadussõnad on vastavalt **sünergeetiline** ja **sünergiline**.

Kumb on õige: organismi **talitus** või **talitus**? – Organismi funktsioneerimine on **talitus**. Kas *matuse talitus* või *-talitus*? – **Matuse talitus**. Kas allasutus on *talitus* või *talitus*? – **Talitus**, näiteks *BBC venekeelsete saadete talitus, sisekontrolli talitus, õigustalitus, turvalitus*. Siin tuleb märkida ka seda, et allüksuse tähenduses ei ole õige kasutada *teenistust*, mis märgib mingi ala terviksüsteemi, asutuste võrku. Näiteks struktuuriüksusena on õige *personalitalitus* (mitte *personaliteenistus*).

Kas miski toimub riiklikul **tasemel** või **tasandil**? – Raske vastata; tundub, et kui ei mõelda kõrget-madalat taset, siis sobib pigem *tasandil*. Samuti *riigikogu ja valitsuse tasandil, haridusministeeriumi tasandil*. Kas meetmed viiakse sisse siseriiklikul *tasemel* või *tasandil*? – *Meetmed võetakse riigi tasandil*.

Kas töötajate *tunnistamissüsteem* või *tunnustussüsteem*? – *Töötajate tunnustamise süsteem*. Ent näiteks *ebatäiuslikkuse tunnistamine*.

Sõnad **turundus** ja **turustamine** on korduvalt küsimisobjektiks olnud. **Turustamine** märgib turule, müügile saatmist, kaubastamist. **Turundus** on tähenduselt laiem, märkides nii turuteadust (käsitleb turu-uurimist, müügikorraldust, turustamist, reklaami jms) kui ka turutegevust (tagab ettevõtte kohanemise turuoludega). Tegusõna *turundama* kirjakeel ei tunne, **argikeeles on seda hakatud kasutama** *turustama* tähenduses: *ravimit turundatakse* → **turustatakse**. Võimalik, et *turundama* tekke taga on *turunduse* vale liigendus, arvamus, et see lähtub *nda*-liitelisest tegusõnast (*туру/нда-ма + -us*). Tegelikult on *turundus*-sõna *ndus*-liiteline (*туру + -ndus*). Tasub märkida ka seda, et eesti keeles on sobiv termin just *turundus*, mitte ingliselähtene *marketing*.

Helistajaid on huvitanud, kas sõnade **vahel** 'mõnikord' ja **vahest** 'võib-olla' kasutus on vabaks antud. Ei ole, õige on öelda **vahel** (mitte *vahest me tülitseme*).

Kas infotehnoloogias on õige kasutada **vormindama** või **vormistama**? – Tähenduses 'vormingut looma või kohaldama' sobib tegusõnu *formateerima* ja *formaatima* asendama **vormindama**: *andmete vormindamine, vormindatud diskett*.

Millal on *õieti* ja millal *õigesti* või on nad samatähenduslikud? – Neil sõnadel tehakse vahet: **õieti** on 'õigupoolest', **õigesti** tähendab 'veatult, korrektselt, korralikult', selle vastand on *valesti, väärtalt*. Seega *tellimus vormistati õigesti* (mitte *õieti*), *õigesti sisestatud number, sai asjast õigesti aru*.

4.2. Võõrsõnad

Võõrsõnaküsimusi on palju ja nende rohkus näitab seda, et võõrsõnad (isegi tuttavad) ei pruugi olla keelettartajale mõistetavad. Teksti koostajatel tasuks sellega arvestada.

Mida tähendab imikutoidu peale kirjutatud *adapteeritud piimasegu*? – See on imikule kohandatud toit. **Adapteerima** tähendab 'kohandama' ja **adapteeruma** 'kohanema'.

Kas *alternatiivne* tähendab, et kehtivad mõlemad või emb-kumb? – **Alternatiivne** märgib teist rööbitist, seega korraga peaks kehtima ikka emb-kumb.

Apostill märgib õiguskeeles 'välisriigis kasutamiseks ettenähtud dokumendi legaliseerimise standardvormi'. Küsitud on ka tegusõna: kas apostilli lisama on *apostilleerima* või *apostilleerima*? – Kõige parem on *apostillist* lähtuv otsetuletis **apostillima**.

Sõna **autentima** on eesti keeles olemas tähenduses 'väidetavat identsust kontrollima ja tõendama' ning asendada seda pole vaja. Näiteks on korras lause „Kodanik autendib ennast portaalis”. *Autentima* seos identsusega on ilmselt põhjustanud ka küsimuse selle kohta, kas leping saab olla *autentne* või *identne*. Need on eri tähendusega sõnad: **autentne** 'ehtne, ehe, täiesti usaldatav; algallikail põhinev' ja **identne** 'samane'. Küsija tahtis väljendada, et lepingu eestikeelne ja venekeelne tekst on *identsed*.

Mida tähendab kutsel **avec**? – Prantsuskeelse sõna *avec* tähendus on 'koos saatjaga' ja see tuleb kui tsitaatsõna panna eesti tekstis teise kirja. Selgem oleks ilmselt selle asemel eestikeelne märge *kaaslasega*. Üks teine helistaja rääkis, et tema kutse alla oli kirjutatud *ilma avec'ita*, ja küsis, mida see võib tähendada. – Ilmselt keelelist nalja (*ilma + kaaslase/ga*); prantslane oleks kirjutanud *sans vms*.

Mis on **bilateraalne**? – *Bilateraalne* on 'kahekülgne, kahepoolne', näiteks *bilateraalne sümmeetria*. *Bilateraalne koostöö* on *kahepoolne koostöö*. *Bilateraalsed läbirääkimised* on paremas sõnastuses *kahepoolsed läbirääkimised*.

Küsi, mida tähendab lepingut **cito!** *täitma*. – Ladina **cito!** tähendab 'kiiresti' ja seda sõna kasutavad eeskätt meedikud.

Kas õigusi saab **delegeerida**? – Jah, juuras on *delegeerima* tähendus 'õigust siirma', klientekstides sobib kasutada ka *õigusi üle andma*. Vedelkütusevaru seaduses käib jutt delegeeritud vedelkütusevarust, mis kindlasti ei sobi. Sobiks võib-olla *hoiundama*.

Eksmatrikuleerima ei tähenda 'ülikooli lõpetama', vaid 'üliõpilaste nimestikust kustutama'.

Mida tähendab **ergonoomiline**? – Omadussõna *ergonoomiline* lähtub nimisõnast *ergonoomika* 'teadus inimesele kõige soodsamatest tegevusviisidest, -vahenditest ja -keskkonnast' ning märgib 'ohutus- ja töömugavusnõuetele vastavat', nt *ergonoomiline arvuti, mööbel*.

Mida väljendab **funktsionaalsus**? – Omadussõnast *funktsionaalne* saadud *us-tuletis* paistab olevat väga moodne sõna, mida sageli kasutatakse lihtsalt *funktsioonide* asemel. Analoogne on *eksemplaride arvu* tähenduses käibiv *eksemplaarsus*.

Kas **innovaatiline** on uuendustele vastuvõtlik? Kumb on õige, kas *innovaatiline* või *innovatiivne*? – Soovitame omasõna **uuenduslik**, näiteks *innovaatiline mõtlemine* võiks olla *uuenduslik* või ka *uutmoodi mõtlemine*. Võõrsõnaline sünonüüm on *novaatorlik*.

Palju kordi küsitud **kolumnist** on 'veerukirjutaja; veerukirjanik; isik, kes kirjutab kindlale ajalehele arvamuskirjutisi'.

Kas inglise *confirm* on eesti keeles ikka kinnitama, mitte *konfirmeerima*? – Jah, **konfirmeerima** tähendab eesti keeles 'leeritama'; otsuse kinnitamise tähenduses on ta ÕS-i andmeil vananenud õigustermin.

Kas **missiooni** saab millegagi asendada? – Haigekassa missiooni jms igapäevase puhul tuleks öelda *ülesanne*. Olenevalt lausest võib sobida ka *lähetus*, *esindus* vm.

Küsimaja pahandas, et seaduses on sõna **museaal**, mille tähendust kuskilt ei leia. – See peaks tähendama muuseumis hoitavat eset, muuseumieksponaati.

Mis on *preventatsioon*? – Õige kirjakuju on **preventsioon** ja see tähendab tõkestust, ärahoiet, vältimist, näiteks *kuritegude preventsioon*.

Mida arvata sõnast **proaktiivne**, mida igasuguste projektidega seoses laialt kasutatakse? – Inglisemõjulise *proaktiivse* (vrd ingl *proactive*) asemel sobib eesti keeles kasutada sõna **ennetav**.

Mis vahe on **polüfunktsionaalsel** ja **multifunktsionaalsel**? – Tähenduslikku vahet ei ole, ühe sõna esikomponent pärineb kreeka keelest (*polü-*) ja teise oma ladina keelest (*multi-*). *Multi*-sõnade kasutamist soodustavad analoogsed sõnad inglise keeles. Olemasolevaid *polü*-sõnu pole eesti keeles mõtet *multi*-sõnadega asendada, näiteks *polüvitamiini multivitamiiniga*. Jutuks olnud *polüfunktsionaalse* kõrval sobib kasutada ka **mitmefunktsioonilist**.

Mis on **protsendipunkt**? – See on inglisemõjuline eesti keel, korrektsem eesti keeles piisab sõnast **protsent**: *intressimäär tõusis kaks protsendipunkti* → *kahe protsendi võrra*.

Kas *sekvesteerima* on õigesti kirjutatud, mida see sõna täpselt tähendab? – Õiged kirjakujud on **sekvestreerima** ja **sekvestrima** 'sekvestri alla panema'. **Sekvester** on 'vara kasutamise keeld'.

Sotsioloogiatudeng on oma uurimuses „Stenogramm kui uurimisallikas” kasutanud sõna **transkribeerimine**, kas see pole imelik? – Kasutab õigesti, tähendus on 'kõne ülesmärkimine kirjas'.

Mida tähendab **volatiilsus**, nt *rendisuhete volatiilsus*? – Kõikumissoodumus, püsitus (vrd inglise *volatility* 'muutlikkus, ebapüsivus'). Harilikult tarvitatakse küll väärtpaberikurssidega seoses.

Rohkesti on küsitud seksuaalset piilumispuuet märkiva võõrsõna **vuajerism** tähendust ja kirjapilti (kas *vojörism*, *vujerism*, *voierism*?).

Peale eelnimetatute on veel huvi tuntud paljude teiste sõnade tähenduse vastu. Võõr- ja omasõnade puhul on sageli kõne all ka sünonüümsus, enamasti otsitakse võõrsõnale oma-

sõnalist vastet, vahel ka vastupidi. Küsitud paarid on näiteks *administratiivne ja halduslik*, *büdzett ja eelarve*, *dissertatsioon ja väitekiri*, *ekspositsioon ja väljapanek*, *globaliseeruma ja üleilmastuma*, *integreeruma ja lõimuma*, *monitooring ja seire*, *subsidiaarsus ja lähimus*.

(Järgneb.)

SIRJE MÄEARU,
Eesti Keele Instituudi keelenõuandja

KUIDAS TÖLKIDA PAREMINI

(Kogemusi ja soovitusi)

Tõlkimise üldreegleid

1. Tõlkimise kõige tähtsam reegel kõlab nii: **tõlkimise tulemuseks peab olema eestikeelne tekst**. Mitte ükski muu kaalutus ei või õigustada selle reegli rikkumist. Kui tõlge ei ole kooskõlas eesti keele reeglitega, on ta kõlbmatu. Eestikeelsuse mõõdupuu on see, et tõlge on eestlasest lugejale sama ladusalt loetav, nagu oleks tekst, mis ongi eesti keeles kirjutatudki. Lugejal ei tohi tekkida küsimust: miks on see tekst raskesti loetav – kas see tuleb sellest, et ta on tõlgitud.

2. Järgmine reegel on, et tõlge peab vastama originaalile, kuid see ei tähenda sõnasõnalist tõlkimist. Vastavus peab olema sisuline. Parafraseerides ühte Linnart Mällilt kuulnud põhimõtet seoses hoopis muu valdkonnaga, sõnastaksin tõlke ja originaali vastavuse mõõdupuu nii: **tõlke lugemine peab mõjuma eestlasest lugejale samamoodi, nagu originaalteksti lugemine mõjus selle keele kõnelejust lugejale**. See on muidugi ideaal, mida täiel määral saavutada kunagi ei õnnestu.

Õigustõlke puhul kehtib reegel, et terminid peavad alati olema täpselt tõlgitud. Terminoloogiline täpsus on tähtsam kui ladus loetavus. Täpne tõlkimine ei tähenda aga, et oleks keelatud muuta lauseehitust, sõnade arvu jms, nagu paljud algajad tõlkijad näikse arvavat. Tõlke juriidiline korrektsus ei keela tõlkijat väljendumast inimestele arusaadaval viisil.

3. Tõlkija peab jälgima, et lähtekeele eripärasused ei kanduks üle tõlkesse. Saksa keele puhul näiteks see, et öeldis paikneb enamasti lause lõpus. Saksa keelest eesti keelde tõlkides tuleb pidevalt järele mõelda, kas ka eesti keeles võib öeldise lause lõppu jätta või tuleks ta tõsta ettepoole.

Nii saksa kui ka inglise keele eripäraks on, et öeldis ei esine peaaegu kunagi ilma aluseta. Nii võibki inglise keelest tõlgitud raamatutes lugeda pikki lausejadasid stiilis *ma* läksin sinna, siis tegin *ma* seda, siis nägin *ma* teda, temalt kuulsin *ma* seda jne. Eesti keeles võiks pooled alused südamerahuga ära jätta ja tekst muutuks sellest ainult paremaks.

Peaks muidugi olema elementaarne, et kui saksa- või ingliskeelses lauses esineb mitu korda sõna *ja*, siis asendab tõlkija osa nendest eesti keeles kas komaga või sõnaga *ning*. Üleüldse suhtuvad inglise ja saksa keel eesti keelega võrreldes hoopis sallivamalt sõnakordustesse. Inglise keeles loed teksti, kus üks ja sama sõna kordub lausest lausesse, ja pole nagu häda midagi, aga tõlkima hakates tunned, et eesti keeles nii ei saa.

Selliseid näiteid võiks tuua palju. Vajadusest võõrkeele eripära järgimata jätta on Eestis hiilgavalt aru saadud vene keele puhul. Vene kroonukeele mõju on viimase paarikümne aastaga järsult vähenenud. Selle asemele on paraku tulnud soome ja inglise keelerisu. Vene keelega on natuke isegi vint üle keeratud. Olen näinud ülikooliprofessorit (õnneks küll mitte eesti filoloogi) surumas oma keele-eelistusi üliõpilastele peale üheainsa põhjendusega, et vene keeles on nii, järelikult eesti keeles nii kirjutada ei tohi. See on muidugi absurd. Tõlkija peab suutma aru saada, mis on ühes või teises võõrkeeles samamoodi nagu eesti keeles ja mis on teistmoodi.

Üks tõlkija ütles mulle kunagi, et hea tõlke kriteerium on see, kui lugeja ei saa aru, mis keelest on tõlgitud. Tundub, et seegi täiesti õige põhimõte ei ole täielikult järgitav, kuid see on ideaal, mille poole tuleb püüelda.

4. Tõlkimise suuremaid keerukusi tuleneb sõnade erisugustest mõistemahtudest. Näiteks võib ühel sõnal olla mitu tõlkevastet või mitmel sõnal üks vaste. Sagedasti põhjustab vigu püüd tõlkida ühte sõna alati ühtmoodi. Näiteks *family* tähendab inglise keeles kord 'perekonda', kord 'suguvõsa'. Inglastel on nende kahe mõiste jaoks üks sõna, eesti keelde tõlkija peab aga valima neist kahest iga kord õige.

Kunagi, kui ühes arutelus selgitasin, et sõna *nägemus* on väär kasutada tähenduses 'aru- saam, ettekujutus, seisukoht', küsiti minult, kuidas ma siis tõlgin ingliskeelset sõna *vision*. Vastus on lihtne: ma tõlgin seda sõna vastavalt sellele, mida ta konkreetsel juhul tähendab. Tõlkija ülesanne ongi leida võõrkeelsele sõnale selline vaste, mis kontekstis selle sõna tähenduse õigesti edasi annab. Võõrkeelsete sõnade mehaaniline asendamine eestikeelse- tega ei ole tõlkimine.

5. Teine sõnavaraga seotud komistuskivi on sarnaselt kõlava sõna teistsugune tähendus. Enamik eestlasi teab, et paljud sõnad tähendavad soome keeles teisi asju kui eesti keeles (*hallitus – valitsus, lautakunta – komisjon* jne). Aga kui paljud oskavad tulla selle peale, et *number* tähendab inglise keeles *arvu* (*number* on *digit*)? Õigusterminoloogias on selliseks tõlkeveaks välislepingute *paragrahvide* nimetamine *artikliteks*. Hämmastav, kuidas inime- ne, lugedes *article 2 paragraph 3*, saab aru, et *paragraph* ei tähenda *paragrahvi*, vaid *lõiget*, kuid ei tule selle peale, et *article* tähendab *paragrahvi*, mitte *artiklit*.

See on kahetsusväärne näide selle kohta, kuidas kunagi tehtud tõlkeviga on keeles juurdu- nud ja nüüd on juba needki, kes asjast aru saavad, sunnitud tõlkima valesti, sest kõik ju kirjutavad nii.

6. Tõlkija jaoks on alati raske küsimus see, kui palju me tohime parandada autori vigu.

Mina olen loonud enda jaoks reegli, et tõlkija tohib ära parandada ilmse vea. Ilmne viga on näiteks trükiviga, aga ka selline sisuline viga, mida nähes autor ka ise hüüataks – muidugi, ma ajasin segi, ma ei mõelnud seda nii. (Kujutlegem näiteks, et sakslane kirjutaks mitte

rumalusest, vaid lihtsalt hajameelsusest *Baieri pealinn Münster*.) Kui aga autor kirjutab kord *püstol*, kord *revolver*, otsekui oleksid need üks ja sama asi, või eksib Tallinna elanike arvuga, siis jätaaksin selle parandamata, kuid lisaksin lugeja jaoks selgitava märkuse. Vastupidine näide: ühest hiljuti tehtud ingliskeelse raamatu tõlkest jätsin ära autori joonealuse märkuse, milles ta selgitas lugejale, et miljard on tuhat miljonit. Eesti lugejatele ei ole niisugust selgitust veel, tänu taevale, vaja.

Raskemaks läheb asi siis, kui autor kirjutab halvasti. Mõnegi saksa õppejõu loeng kubiseb parasiitsõnadest, millesse Saksamaal ei suhtuta kaugeltki nii taunivalt kui meil. Näiteks esineb ka saksakeelsetes õigustekstides ohtrasti üle mõistuse pikki ja keerulisi väljendeid ja lauseid. Loed ja loed ning saad aru, et see on kohutav keel, aga teha pole midagi. Kas halvasti kirjutatud teksti tohib tõlkida heasse eesti keelde või tuleb säilitada autori stiil ja riskida sellega, et lugeja kirub käpardlikkuse pärast tõlkijat? Siin on raske kuldset keskteed valida.

Näide eelöeldu kohta – ehkki mitte hullemate killast – oleks üks kunagi tõlgitud saksakeelne tekst, kus autor, seletanud alguses ära, et kuriteokatse on karistatav, kuid kuriteo ettevalmistamine mitte, rääkis edasi järjekindlalt *karistatavast katsest* ja *mittekaristatavast ettevalmistamisest*, otsekui oleks olemas ka *mittekaristatav katse* ja *karistatav ettevalmistamine*. (Need on teoreetiliselt mõeldavad, kuid selles tekstis ei olnud sellistest erijuhtudest juttu.) Seal jätsin küll täiendid *karistatav* ja *mittekaristatav* ära, sest paarikümne korra järel tõrkus käsi lihtsalt sellist mõttetust kirja panemast. Säärane sõnaliiasus on saksakeelsetele õigustekstidele tüüpiline ja minu arvates ei juhtu midagi hirmsat, kui seda mõõdukalt kärpida. Ka ebamõistlikult pikkade lausete tükeldamine kaheks-kolmeks lühemaks ei ole minu meelest kurjast. On siiski olemas ka vastupidine näide – saksa (ka juriidilises) kirjanduses väga sage konstruktsioon: *Mul on küll palju raha. Aga ma ei ole õnnelik*. Niisugusel juhul tuleb tavaliselt eesti keeles teha kahest lausest üks.

7. Viimase aja tõlgete kvaliteeti kahjustavad ka võõrsõnafoobia või muud keelebarbaarsused, aga sellel ei saa siin pikemalt peatuda, sest see ei ole enam tõlkimise, vaid eesti keele üldine probleem. Just õiguskeelele omane probleem on meil aga vankumatuna püsiv traditsioon, et õigusaktid ja muud juriidilised tekstid lihtsalt tuleb sõnastada kohutavas kantseleikes. Teatud ametiredeli astmele jõudmise järel tekib inimestel millegipärast kalduvus tõmmata alluvate koostatud kirjadest ja dokumentidest maha kõik sõnad ja väljendid, mis kõlavad vähegi sedamoodi, et normaalne inimene neid lausuda võiks. Sellised „rahvapärased“ nagu *ki-* ja *gi-*liide või kaudne kõneviis ei ole nende arvates juriidilise keele jaoks piisavalt soliidseid, üheteistkümne rea pikkused laused seevastu pole probleem.

Saksa karistusõiguse terminite tõlkimisest

Tõlkimisest võib kirjutada veelgi mitme kandi pealt. Et aga ühes artiklis kõigest rääkida ei jõua ja tõlkimise üldküsimusi on ajakirjas *Õiguskeel* üksjagu käsitletud, siis räägin edasi mõnest saksakeelsete karistusõiguse terminite tõlkimisel saadud kogemusest, sealhulgas sellestki, mida teha, kui täpset vastet ei ole eesti keeles üldse olemas.

Selles artiklis käsitletud terminite tõlkimise vajadus tekkis kohtunike ja prokuröride saksakeelseid järelkoolituse õppematerjale tõlkides. Koolituse käigus sai neid termineid ka arutatud. Õppematerjali autor on prof Erich Samson ning see on eesti keeles ilmunud kahe raamatuna: „Kriminaalõiguse üldosa“ ja „Kriminaalõiguse eriosa“.¹

Vaadeldgem allpool probleeme tekitanud terminitõlkeid lähemalt.

Ebaõigus

See sõna, mis vist veel kaua keeleteoimetajaid tagajalgadele ajab, on Eesti karistusõiguse terminoloogiasse pöördumatult juurdunud. Saksa keeles on see *Unrecht*, mis üldkeeles tähendab *ebaõiglust* või *ülekohut*, karistusõiguses aga teatud käitumises või nähtuses sisalduvat *seadusevastasust*. *Unrecht* jaguneb *Handlungsunrecht*'iks ja *Erfolgusunrecht*'iks. Esimene tähendab õiguslikult ebasoovitavat toimingut: näiteks tapmise puhul seda, et inimene laseb püssist teise inimese pihta. Teine tähendab õiguslikult ebasoovitavat tagajärge: tapmise puhul seda, et inimene saab surma. *Unrecht*'i mõiste kergendab oluliselt näiteks süüteokatse teoreetilist käsitlemist: katsele on iseloomulik, et *Handlungsunrecht* on olemas (inimene tulistas teist), kuid *Erfolgusunrecht* puudub (tulistatu ei saanudki surma).

Ebaõigust kui terminit eesti keeles ei olnud ja eespool mainitud vasted ei kõlvanud, sest *ebaõiglus* on *õigluse* vastand, *õigus* ja *õiglus* ei ole aga üks ja sama. (Otsustamisel, kas miski kujutab endast ebaõigust või mitte, ei ole mingit tähtsust sellel, kas see on õiglane.) *Ülekohtust* rääkides on rõhuasetus sellel, et kellelegi on liiga tehtud, *ebaõigusest* rääkides ei puutu see nüanss aga asjasse. Muud moodi ümbersõnastamine ei tulnud kõne alla, sest tegemist on Saksa karistusõiguse ühe keskse mõistega, mis esineb väga sageli nii üksinda kui ka liitsõnades ja mida on tingimata vaja täpselt tõlkida. Nii sündiski *ebaõigus* koos tuletistega *teoebaõigus*, *tagajärjeebaõigus* jm. Seda sõna ei mõelnud välja mina, kuid parema puudumisel võtsin ta kasutusele.

Objektiivne ja subjektiivne koosseis

Saksa õiguses jaguneb (*süüteo*)*koosseis* (*Tatbestand*) *objektiivseks* ja *subjektiivseks koosseisuks* (*objektiver Tatbestand* ja *subjektiver Tatbestand*). Karistusseadustiku jõustumise järel sisustatakse ka Eesti õiguses *koosseisu* mõistet samamoodi kui Saksa omas. Meie seadus ütleb aga lihtsalt (vt KarS-i § 12), et koosseis koosneb koosseisutunnustest, millest osa on objektiivsed ja osa subjektiivsed, kuid ei anna objektiivsete koosseisutunnuste kogumile ja subjektiivsete koosseisutunnuste kogumile mingit nimetust. Saksa tekstide tõlgetes võeti juba enne KarS-i jõustumist kasutusele terminid *objektiivne* ja *subjektiivne koosseis*, mis vastab sõna-sõnalt saksakeelsele, ning (*koosseisu*) *objektiivne* ja *subjektiivne külg*, mis järgib Eesti juristidele varasemast õigusest harjunud terminoloogiat. Esimest varianti olen omal ajal kritiseerinud, sest mulle tundus võõrastav, et koosseis jaguneb omakorda koosseisudeks. See ei ole siiski oluline puudus ja praegu on mõlemad terminipaardid samatähenduslikena kasutusel.²

¹ Kriminaalõiguse üldosa. Tallinn 2001; Kriminaalõiguse eriosa. Tartu 2005.

² Pikemalt J. Sootak. Süüteokoosseis. Mõiste ja objektiivne koosseis. Tallinn 2003, lk 9.

Toimija

Täter on Saksa karistusõiguse tekstides niisama keskne termin nagu *Unrecht*’ki ja eesti keelde paraku sama raskesti tõlgitav. Ta tähendab inimest, kelle käitumisele on vaja anda karistusõiguslik hinnang. Teisisõnu, kaasuse lahendaja ülesanne on tuvastada, kas tegu (*Tat*), mille *Täter* tegi, on süütegu või mitte. *Täter* on neutraalne mõiste, mis ei anna inimesele mingisugust hinnangut, vaid osutab üksnes sellele, et see inimene tegi teo, mis on arutuse all. Eesti keeles puudus termin, mis andnuks täpselt edasi sõna *Täter* tähenduse. Ei saa tõlkida *kurjategija*, sest me veel ei tea, kas tegu, mida uurime, on kuritegu. Ei saa tõlkida *kahtlustatav* ega *süüdistatav*, sest see viitab juba käimasolevale kriminaalmenetlusele või teatud menetlustoimingutele, mille tulemusena on inimesel tekkinud *kahtlustatava* seisund ja sellega kaasnevad menetlusõigused. *Toimepanija* viitab sellele, nagu oleks juba kindlalt teada, et isik on süüteo toime pannud, *täideviija* jällegi sellele, nagu oleks täiesti kindel, et tegemist ei ole ei *kihutaja* ega *kaasaaitajaga*. Ei saa öelda ka lihtsalt *isik*, sest me räägime kaasust lahendades eri isikutest ja peab olema võimalik täpselt väljendada, millisest isikust me parajasti räägime. Muidugi saaks vastavalt kontekstile ümber jutustada, keda me silmas peame, aga *Täter* on siiski saksa tekstides nii sagedane ja tähtis termin, et talle tuleb ühtne tõlkevaste leida.

Milline eestikeelne sõna annaks sõna *Täter* sisu edasi, olles tähenduselt sama neutraalne? Mõned tõlkijad on kasutanud sõnasõnalist tõlget – *tegija*, kuid see ei sobi, sest tal on eesti argikeeles olemas teistsugune tähendus. *Tegijaks* nimetame inimest, kes on mingis valdkonnas midagi olulist korda saatnud või on selleks võimeline. (Näiteks öeldakse: „Mina ei ole siin mingi tegija.“) Sellepärast hakkasin kasutama sõna *toimija*, millel sellist üldkeelelist paralleeltähendust ei ole. *Toimija* on inimene, kes on teinud mingi teo või toimingut, mis võib olla süütegu, aga võib ka mitte olla. Ta võib osutada või mitte osutada süüteo toimepanijaks KarS-i §-i 20 mõttes. Temast võib saada kahtlustatav või süüdistatav või ka mitte saada.

Juhtija ja juhitav

Vahendliku täideviimise (KarS § 21 lg 1 alt 2) terminoloogia ei olnud eesti keeles varem selgesti välja kujunenud. Saksa keeles nimetatakse süüteo toimepanemiseks ärakasutatavat isikut *Werkzeug*’iks, mis eesti keeles tähendab *tööriista*. Ka eestikeelsetes tekstides olen näinud seda tegelast nimetatavat *vahendiks* või *tööriistaks*, kuid see kõlab minu meelest natuke pentsikult. Isik, kes kasutab teist süüteo toimepanemiseks ära, on saksa keeles *Hintermann*, mida võiks eesti keelde tõlkida näiteks rahvapäraselt *niiditõmbajaks*. Raske on aga leida tõlkevastet, mis kõlaks piisavalt soliidseks, et sobida õigusterminiks. Ilmselt on siin tegemist juhtumiga, kus pole mõtet täht-tähelt järgida lähtekeele terminoloogiat. Tuleb mõelda välja sobiv tõlkevaste, lähtudes asja sisust. *Eesseeisja* ja *tagaseisja* ei kõla hästi, seepärast kasutasin sõnu *juhtija* ja *juhitav*, mis ei ole võib-olla kõige õnnestunud, kuid annavad kontekstis mõiste sisu edasi ja paremaid pole seni välja pakutud.

Üleulatuv tahe

Üks raskepärane termin, millega *koosseisu objektiivse ja subjektiivse küljega* tegemist tehes kokku tuli puutuda, oli *überschiessende Innentendenz*. Karistusõiguses on üldine

põhimõtte, et koosseisu objektiivne ja subjektiivne külg peavad olema omavahel vastavuses, st et näiteks tahtliku kuriteo puhul peab tahtlus üldjuhul hõlmama kõiki objektiivseid koosseisutunnuseid, kuid mitte midagi enam. Teatud kuritegude puhul sisaldab aga subjektiivne külg rohkem kui objektiivne (nt varguse puhul ebaseadusliku omastamise eesmärgi – vt KarS-i § 199). Seda subjektiivse külje osa, millele objektiivses küljes vastet ei ole, nimetavadki sakslased *überschiessende Innentendenz*. Sisu on juristile raskusteta arusaadav, aga kuidas seda eesti keeles nimetada? Sõnasõnaline oleks *üleulatuvalt sisetendents*, aga sellest ei saa ükski inimene aru. Kui juba eesti keeles uus termin luua, siis olgu see arusaadav. Pealegi, mis sel ajal *tendentsiga* pistmist on?

See oli paras pähele, sest ma ei teadnud saksakeelse sõna *Tendenz* tähendusvarjundeid piisavalt hästi, et mõelda välja, kuidas seda eesti keelde teisiti tõlkida. Ma ei saanud sellest *tendentsist* jagu enne, kui vestluses saksa juristiga tekkis idee, et see võiks olla *üleulatuvalt tahe*. Sakslane mõõnis, et õieti võiks ka saksa keeles öelda *überschiessender Wille*. Nii see uus termin eesti keelde tuli.

Katsest loobumine

Seda, kui toimija on alustanud süüteo katset (nt tulistanud inimest, keda soovib tappa), kuid jätab vabatahtlikult kuriteo lõpule viimata (nt laseb mööda, kuid otsustab teist korda mitte tulistada, ehkki võiks), nimetati kriminaalkoodeksis *kuriteost loobumiseks*, karistusseadustikus aga (*süüteo*)*katsest loobumiseks*. Terminimuudatuse ajendas ilmselt see, et vastav termin Saksa õiguses on *Rücktritt vom Versuch*.

Paraku on see üks juhtum, kus terminimuutus on ebaõnnestunud. Toimija ei loobu ju süüteokatses. Ta on selle juba toime pannud. Loobumine ei tee olematuks katse õigusvastasust, vaid üksnes välistab toimija süü. Teisisõnu, süüteokatse kui iseenesest hukkamõistetav tegu jääb alles, me vaid vabastame toimija kriminaalvastutusest. Seega ei loobu toimija katsest.

Tõlkijaid puudutab see niipalju, et see, kes omal ajal *katsest loobumise* välja mõtles, sai natuke valesti aru saksakeelse termini tähendusnüanssidest. *Rücktritt* ei tähenda ju 'loobumist', vaid 'taganemist, tagasiastumist', ja *Rücktritt vom Versuch* seega õieti *katsestaadiumis(t) tagasiastumist*. Pandagu tähele, et saksa termin ei ole *Verzicht auf Versuch*. Arvan, et ka saksa juristid nõustuksid, et see poleks õige.

Kokkuvõtteks ei olnud eesti termini muutmine saksakeelset täpselt järgida püüdes ei juriidiliselt vajalik ega keeleliselt päris korrektne. Paraku on uus termin juba seaduseski sees, nii et enam pole midagi parata.

Õigusvastasuse relevantsus

Asjaolude hulgas, mida tuleb tuvastada ettevaatamatu süüteo tuvastamisel, on *Rechtswidrigkeitszusammenhang*. See tähendab lühidalt öeldes seda, et toimija käitus tõepoolest etteheidetaval viisil, kuid kui ta oleks käitunud õiguspäraselt, oleks kahjulik taga-

järg ikkagi saabunud. Klassikaline näide on kaasus, kus apteeker müüs ilma retseptita retseptiravimi, mille tagajärjel patsient suri, kuid arst tunnistas kohtus, et kui patsient oleks läinud temalt retsepti küsima, oleks ta selle kindlasti kirjutanud. Sellistel asjaoludel leidis kohus, et ehkki apteeker rikkus seadust ja põhjustas inimese surma, ei ole õiglane teda kriminaalvastutusele võtta, sest kui ta oleks käitunud õiguspäraselt, oleks see patsiendi surma ainult edasi lükanud, mitte aga seda ära hoidnud – seega puudus tema teos *Rechtswidrigkeitszusammenhang*.

Eesti õiguskeeles sellist terminit ei olnud, sest ettevaatamatu süüteo teoreetiline käsitlus ei olnud meil üldse veel nii põhjalikult välja arendatud. Sõna-sõnalt oleks selle termini tõlge *õigusvastasusseos*, aga see sõna ei anna ettekujutust, millega on tegemist. Seepärast lõin termini *õigusvastasuse relevantsus*, mis väljendab seda, et toimija käitumise õigusvastasus oli tõesti kahjuliku tagajärje saabumisel määrav. Kummalgi terminil on oma head ja vead ning praegu on mõlemad kasutusel.

Tegu ja toiming

Senises Eesti õigusõiguse terminoloogias on termin *tegu* kahetsusväärsel kombel kahe tähenduslik. Vargus on *tegu*. Karistusseadustiku eriosa sätestab, millised *teod* on karistatavad. Ent see, kui Jaan võtab Jüri käest luba küsimata tema mobiiltelefoni ja läheb sellega minema, on samuti *tegu*. Saksa keeles on esimene *tegu Tat*, teine *Handlung*. Eesti keeles tähendavad mõlemad 'tegu', kuid saksa õigustekstides neid ühte patta panna ei saa. Seepärast tõlkisin *Handlung*'i *toiminguks*.

Kas liidumaa või osariik?

Kaks tähtsat saksakeelset riiki – Saksamaa ja Austria – on liitriigid. Mõlemad koosnevad *Bundesland*'idest, mida on eesti keelde harjutud tõlkima *liidumaadena*. See on õige, kuid mitte ainuõige. Liitriigid koosnevad osariikidest. Mõnes liitriigis nimetatakse osariike liidumaadeks, mõnes liiduvabariikideks, mõnes kantoniteks jne. Millegipärast peetakse loomulikuks nimetada USA *riike (state) osariikideks*, aga kui nii nimetada Saksa liitriigi osi, ütleb keeleteimetaja kohe: "Saksamaal ei ole osariigid, vaid liidumaad!" Ka USA osariikide ingliskeelsetes nimetustes ei ole mitte midagi sellist, mis viitaks *osale*. Me nimetame neid *osariikideks*, sest ingliskeelse termini *state* otsetõlge *riik* oleks eksitav. Ei ole mingit loogilist põhjust, miks sama reegel ei võiks kehtida teiste föderatsioonide suhtes. Me ei ole harjunud NSV Liidu liiduvabariike osariikideks nimetama, kuid oma olemuselt olid nad seda. Ka Saksa ja Austria *Bundesland*'ide puhul on *osariik* täpselt sama õige kui *liidumaa*. Väide, et liidumaid ei tohi mingil juhul nimetada osariikideks, on sama hea kui väide, et *Riigikogu, Riksdagi, Stortingi* jt ei tohi mingil juhul nimetada *parlamentideks*.

Seega on Saksamaal *liiduseadused (Bundesgesetz), liiduparlament e Liidupäev (Bundestag), Liidu Konstitutsioonikohus (Bundesverfassungsgericht)* jne ning *osariigiseadused (Landesgesetz), osariigiparlamendid e maapäevad (Landestag), osariikide konstitutsioonikohtud (Landesverfassungsgericht)* jne. Minu poolest ka *liidumaaseadused* jne.

Terminite *föderaalseadus*, *föderaalkohtusüsteem* jne kasutamine ei ole põhjendatud millegi muu kui peenutsemisega ja oskamatusena inglise keelest tõlkida.

Kohtute nimetused

Kohtute nimetusi on kohati päris raske tõlkida. Eestis on esimese astme üldkohtuks *maakohus* ja teise astme üldkohtuks *ringkonnakohus*. Saksamaal on vastavad kohtuinstantsid *Amtsgericht* ja *Landgericht*, Austrias aga *Bezirksgericht* ja *Landesgericht*. Näeme, et Saksamaal ja Austrias nimetatakse teise astme kohut nagu Eestis esimese astme kohut ning Austrias esimese astme kohut nagu Eestis teise astme kohut. Seega on sõnasõnalised tõlked eesti lugeja jaoks eksitavad. Siiski ei ole õige tõlkida Austria puhul *Bezirksgericht*'i *maakohutuks* ja *Landesgericht*'i *ringkonnakohtuks*, sest siis ei saaks Austria kohtusüsteemi hästi tunde lugeja enam aru, mida silmas peetakse. Ainus vastuvõetav lahendus on kasutada sõnasõnalist tõlget ja lisada joonealune märkus, et Austrias on, erinevalt Eestist, *ringkonnakohus* madalam kui *maakohus*.

Tõlkida jääb veel saksa *Amtsgericht*. *Ametikohus* ei kõla muidugi hästi. Seni on minu teada tõlgitud see *esimese astme kohtuks*, sest ei mina ega keegi teine pole leidnud julgust võtta kasutusele terminit *üldkohus* vms.

Osariigi kõrgeim kohus on Saksamaal *Oberlandesgericht*. See on saksa keeles ilus kompaktna sõna, mida on eesti keelde raske tõlkida. Täendus on tal sisuliselt *Obergericht des Landes*, st *liidumaa* (~ *osariigi*) *ülemkohus*. Nii aga tõlkida ei saa, sest *Oberlandesgericht Karlsruhe* oleks sel juhul *Karlsruhe liidumaa ülemkohus*, kuid Karlsruhe liidumaad ei ole olemas. Seega tuleb tõlkida *liidumaa-ülemkohus* (~ *osariigi-ülemkohus*), sest *liidumaa-ülemkohus* ei ole mugav lugeda.

Kohtualune

Erandjuhtudel võib olla õige kalduda tõlkes kõrvale kehtiva õiguse terminoloogiast. Eesti uues kriminaalmenetlusõiguses ei ole enam *kohtualust*. Kriminaalmenetluse seadustiku loomisega ümberkorraldatud terminoloogias nimetatakse isikut, kelle üle kohut mõistetakse, *süüdistatavaks*. Saksa õiguses eristatakse aga nagu meiegi varasemas õiguses kolme üksteisele järgnevat menetlusseisundit: *kahtlustatav*, *süüdistatav* ja *kohtualune*. Kui tahta täpselt järgida eestikeelset terminoloogiat, saksa *kohtualune* tõlkida *süüdistatavaks* ning iga kord, kui saksakeelses tekstis on *süüdistatav*, järele mõelda, kas ta on Eesti õiguse järgi veel *kahtlustatav* või juba *süüdistatav*. See võib olla vahel võimatu põhjusel, et algtekstis ei ole piisava täpsusega määratletud, millist menetlusstaadiumi autor täpselt silmas on pidanud. Lisaks sellele võib terminite täpsel tõlkimisel kaduma minna mõni algteksti oluline tähendusnüans, kui autor tahab tähelepanu juhtida just sellisele hetkele menetluses, kui Saksa õiguse järgi isiku menetlusseisund muutub, Eesti õiguse järgi aga ei muutuks. Näeme, et isegi siis, kui tõlgitav teos ei ole Saksa kriminaalmenetluse õpik, võib saksa terminite iseenesest õigete eesti omadega asendamine lugejas segadust tekitada. Seepärast peab tõlkija tõsiselt kaaluma kolmikjaotuse *kahtlustatav-süüdistatav-kohtualune* säilitamist, lisades muidugi lugeja jaoks selgitava joonealuse märkuse.

OLAVI JAGGO,
prokuröri abi Riigiprokuratuuris

MARTENSI SELTSIST

Martensi Seltsi asutasid 2005. aasta sügisel neli noort juristi eesmärgiga anda endi kui kodanike panus üksikisiku väärtustamise ning inimesekeskse ühiskondliku mõtlemise ja demokraatia põhimõtete edendamisse. Kuna asutajate akadeemilised huvid olid eeskätt seotud õiguse rahvusvahelise mõõtmega, sai seltsi eesmärgiks ennekõike kaasa aidata rahvusvaheliste suhete ja rahvusvahelise õiguse uurimisele ja õpetamisele ning selle valdkonna teadmiste laiemale levimisele ühiskonnas. Tänapäevaks on seltsiga liitunud teisigi samadest küsimustest huvitatud teotahtelisi inimesi, kelle initsiatiiv peaks tagama organisatsiooni jätkusuutlikkuse.

Seltsi eesmärgid ning tegevus on rajatud veendumusele, et demokraatlikku ühiskonnakorraldust, inimõigusi austavat riiki ning inimväärikuse kaitsele rajatud rahvusvahelisi suhteid ei või iial käsitada garanteerituna. Samuti on lähtekohaks arusaam, et demokraatia kindlustamine ei ole põhimõtteliselt avaliku võimu teostajatele delegeeritav, vaid nõuab igatüüpe järjepidevat panust. Teisisõnu, osalusdemokraatial põhinev ühiskonnakorraldus ja inimväärikuse austamine on ühiskondlikud väärtused, mille saavutamise ja hoidmise nimel tuleb teha jätkuvaid pingutusi. Seltsi tegevus ongi üks väike osa sellest pingutusest. Selts on oma nime saanud professor **Friedrich Fromhold von Martensi** (1845–1909) järgi, keda võib pidada üheks tuntumaks Eesti päritolu õigusteadlaseks. Paljudele on Martensi isik ilmselt tuttav Jaan Krossi ajaloolisest romaanist „Professor Martensi ärasõit”.¹ Sel maailmakuulsal juristil ja diplomaadil olid suured teened rahvusvahelise õiguse ning eriti just humanitaarõiguse (sõjaõiguse) vallas, kus tänaseni tuntakse Martensi klausli all üht olulist õiguse üldpõhimõtet. Nimelt sedastatakse paljudes rahvusvahelistes lepingutes ka tänapäeval, et täpsemate sõjapidamise eeskirjade puudumisel „jäävad nii elanikkond kui sõdijad rahvusvahelise õiguse printsiipide kaitse ja valitsemise alla, nii nagu need tulenevad tsiviliseeritud rahvaste vahel juurdunud tavadest, inimlikkuse seadustest ning avaliku südametunnistuse nõudmistest”. Osalt kummardusena Martensi ees, osalt püüdlusena ühendada oma tegevuse lähtekohaks olevaid eesmärke, paneb selts erilist rõhku inimõiguste ja rahvusvahelise humanitaarõiguse alasele teavitustööle, püüdes seejuures siiski näha rahvusvahelisi ja riigisiseseid poliitilisi suhteid ning õigust ühe tervikuna.

Martensi Seltsi tegevusel on kaks avalikkusele mõeldud väljundit. Esiteks püütakse kirjastustegevuse kaudu luua võimalusi seltsi põhikirjalistest valdkondadest teadlike ühiskonnaliikmete kujunemiseks. Näiteks ilmub 2006. aastal esimene väljaanne rahvusvahelise õiguse ja rahvusvaheliste suhete aastaraamatu staatusesse pürgivast Acta Societatis Martensisest, kuhu on kogutud mitme Eesti ja välismaa rahvusvahelise õiguse, rahvusvaheliste suhete, politoloogia ning ajaloo asjatundja kirjutisi. Kõnealune väljaanne on ambitsioonikas selles mõttes, et püüab kõita nii spetsialiste kui ka nendest valdkondadest asjaarmastajatena huvitunud. Ettevalmistamisel on kahe humanitaarõigust käsitleva raa-

¹ J. Kross. Professor Martensi ärasõit. Tallinn 1984; korduustrükk 2002.

matu väljaandmine. 2006. aasta sügisel ilmub Punase Risti Rahvusvahelise Komitee ja Kaitseministeeriumi toetusel rahvusvahelise humanitaarõiguse õpik, mis on tõlgitud Frits Kalshoveni ja Liesbeth Zegveldi ingliskeelsest õppevahendist.² Samuti on ettevalmistamisel eestikeelne väljaanne Punase Risti liikumise rajaja Henri Dunant' Solferino lahingust pärinevatest mälestustest – tagasihoidlik teos, mis sai humanitaarõiguse arengu üheks peamiseks impulsiks.³ Eesti õiguskeele arengu järjepidevusse soovib selts panustada riigimehe ja Tartu Ülikooli professori Ants Piibu rahvusvahelise õiguse õpiku taas-väljaandmisega.⁴ Samuti on kavas kirjastada 1994. aasta Ruanda genotsiidi tagamaid ja kulgu kajastav raamat,⁵ millega loodame äratada inimestes mõtteid selle üle, kui habras on tihti iseenesestmõistetavaks peetav inimväärikuse austamisele rajatud demokraatlik ühiskonnakorraldus.

Teisalt on seltsi tegevuskavas tähtsal kohal avalikkusele mõeldud üritused. Nii toimus 2006. aasta jaanuaris koostöös Tartu Ülikooli Õigusinstituudiga konverents selgitamaks ühtse Euroopa õigusruumi ideed ning uurimaks kohtute rolli selle kujundamisel. Konverentsil püüti arutada ühtse Euroopa õiguse ja ühiste euroopalike väärtuste teema üle, sest seni on Eestis avalik arutelu piirdunud kitsamalt Euroopa Liidu õiguse küsimustega.⁶ Samas on Euroopa riikides olnud alati olulisel kohal inimõiguste ja põhivabadustega seotud küsimused, mida konverentsil põgusalt käsitleti ja millealast teavitustööd kavatseb selts jätkata seminaride ja ümarlaudade sarja korraldamisega üksikutel aktuaalsetel inimõiguste teemadel. 2006. aasta aprillis korraldas selts koos Euroopa Juuratudengite Assotsiatsiooniga Eestis (ELSA Estonia) kolmepäevase seminari rahvusvahelise humanitaarõiguse (sõjaõiguse) aktuaalsetest probleemidest.

Lisaks on seltsil kavas kujundada traditsiooniks iga aasta sügise hakul – akadeemilise aasta algusele ja Martensi sünnikuupäevale lähedasel ajal – rahvusvahelise õiguse ja rahvusvaheliste suhetega seotud teemal Friedrich Martensi mälestusloengu korraldamine. Esimese sellise loengu pidas 2005. aasta septembris professor Rein Müllerson Londoni King's College'ist. Otse avalikkusele mõeldud ettevõtmiste kõrval püüab selts jõudumööda toetada oma tegevusvaldkondadega kattuvat õppe- ja teadustegevust, mis puhuks on sõlmitud ka koostööleping Tartu Ülikooli Õigusinstituudiga. Aktiivselt otsitakse võimalust teha mitut laadi koostööd riigiasutuste ning teiste akadeemiliste ja ühiskondlike organisatsioonidega nii Eestist kui ka välismaalt. Seetõttu on ütlematagi selge, et selts on alati huvitatud kõikvõimalikest oma põhikirjaliste eesmärkidega haakuvatest ühisprojektidest nii avaliku kui ka erasektoriga. Kõige värskem info seltsi tegemiste kohta on alati kättesaadav kodulehelt, mis asub aadressil www.martens.ee.

RAIN LIIVOJA ja VARRO VOGLAID,

Martensi Seltsi juhatuse liikmed ja

TÜ Õigusinstituudi rahvusvahelise õiguse õppejõud

² **F. Kalshoven & L. Zegveld.** Constraints on the Waging of War: An Introduction to International Humanitarian Law. Geneva 2001.

³ **J-H. Dunant.** Un souvenir de Solferino. Genève 1862; Genève 1990; A Memory of Solferino. Washington, DC 1939; Geneva 1986.

⁴ **A. Piip.** Rahvusvaheline õigus. Tartu 1936.

⁵ **P. Gourevitch** We Wish to Inform You That Tomorrow We Will be Killed With Our Families: Stories from Rwanda. New York, NT 1999.

⁶ Vt ka **J. Laffranque,** Kas Euroopa Liidu ühine õigussüsteem on olemas? – Õiguskeel 2006, nr 1, lk 3–10.